

BROAGERLAND XIV

Tryk: Ihle Grafisk Produktion, Broager

Forside: Broager Byvåben, Cathrinesminde Teglværksmuseum

Tidligere udgivet:

BROAGERLAND	(oplag 1000 stk.)	1981	udsolgt
BROAGERLAND II	(oplag 800 stk.)	1982	udsolgt
BROAGERLAND III	(oplag 800 stk.)	1984	
BROAGERLAND IV	(oplag 600 stk.)	1986	udsolgt
BROAGERLAND V	(oplag 600 stk.)	1988	
BROAGERLAND VI	(oplag 600 stk.)	1990	udsolgt
BROAGERLAND VII	(oplag 450 stk.)	1992	udsolgt
BROAGERLAND VIII	(oplag 500 stk.)	1994	
BROAGERLAND IX	(oplag 450 stk.)	1996	udsolgt
BROAGERLAND X	(oplag 400 stk.)	1998	udsolgt
BROAGERLAND XI	(oplag 400 stk.)	2000	udsolgt
BROAGERLAND XII	(oplag 400 stk.)	2002	
BROAGERLAND XIII	(oplag 400 stk.)	2004	

BROAGERLAND XIV

Udgivet af

LOKALHISTORISK FORENING FOR BROAGERLAND

2006

ISSN 0909-3451 • ISBN 87-988089-3-1

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord	5
Fra Bestyrelsen 2006	7
Broagers Miss Marble	9
Ernst Schumachers datter fortæller	12
Smedemester Emil Christian Schwarz, Broager	20
Broager Pigegruppens historie	25
Der var en købmand i Egersund, Ernst Lorenzen	38
Kulturudveksling med Fristad Folkhögskola i Sverige ...	51
Restaurering af Broager Kirkes tårn og spir	59
Gadenavne i Broager	69
Befolkning og beskæftigelse i Broager kommune 1945-1970	74
Set & Sket 2004	90
Set & Sket 2005	93

FORORD

Så er der gået 2 år siden sidste bog, og vi glæder os over at kunne bringe endnu en bog i rækken, udgivet af Lokalhistorisk Forening for Broagerland.

Med Broager kommunes indtræden i storkommunen Sønderborg vil vort nuværende byvåben blive udskiftet med et nyt gældende for hele storkommunen. Dette har foranlediget, at vi på forsiden bringer en tegning af vort eget byvåben. Tegningen er lavet af Svend Erik Ihle, der i øvrigt har stået for udsmykningen af forsiderne på de fleste af de udgivne Broagerland bøger. Alle tegninger er hentet fra Broagerland.

Broagerland indgår, men opluges heldigvis ikke af nogen sammenlægning, og denne geografiske betegnelse for halvøen, næsten afsnøret af Vemmingbund og Nybøl Nør, vil også fremover være lokaliteten, hvis historie fortælles i vore bøger.

Bogudvalget har i BROAGERLAND XIV udvalgt en række meget forskellige artikler, store og små. På møderne diskuterer vi livligt, hvad der skal med og hvad der må vente, for at bogen må blive harmonisk og leve op til forventningerne. Vi håber det er lykkedes, og at læserne må føle sig godt underholdt og mere vidende om egnen, når bogen lukkes.

Vi takker alle bidragydere for deres store arbejde, hvor selv en lille artikel kan have krævet mange timers indsats. Vi takker også for forståelsen fra de forfattere, hvis artikler må vente til en kommende udgivelse.

Tak, at I ved køb af denne bog har støttet os i at udbrede kendskabet til Broagerlands historie.

Bogudvalget

FRA BESTYRELSEN 2006:

Bestyrelsen for Lokalhistorisk Forening for Broagerland

Christian Frederiksen	Brunsnæs	formand
Carl Jürgen Bock	Skelde	næstformand
Kristian Anker-Møller	Broager	kasserer
Hans Andresen	Broager	sekretær
Birgit Christensen	Sønderborg	
Helga Ihle Simonsen	Broager	
Hans Valdemar Moldt	Egernsund	
Randi Helming	Broager	tilforordnet

Suppleanter:

Ingeborg Caspersen	Broager
Paul Juhler	Busholm

Revisorer:

Bente Kaasgaard	Kruså
Jytte Larsen	Egernsund

Bogudvalg:

Peter A. Petersen	Mølmark	formand, ansvarshavende
Jørgen Thomsen	Skodsbøl	
Helga Ihle Simonsen	Broager	
Birgit Christensen	Sønderborg	
Bente Kaasgaard	Kruså	
Hans Valdemar Moldt	Egernsund	

Styrelsen for arkivet:

Hans Andresen	Broager	formand,
Randi Helming	Broager	arkivleder og næstformand
Paul Juhler	Busholm	
Karin Petersen	Broager	sekretær
Anne Marie Mortensen	Broager	arkivmedarbejde

Arkivmedarbejdere:

Randi Helming	Broager	arkivleder
Karin Flugt Jonasson	Broager	kasserer
Anne Marie Mortensen	Broager	
Helga Ihle Simonsen	Broager	
Christian Frederiksen	Brunsnæs	

LOKALARKIVET FOR BROAGERLAND

Arkivet findes i kælderen til Storegade 33.

Åbent hver tirsdag kl. 15.00 - 17.00

Broagers Miss Marble

om Meta Nielsen
af Esben Høiland-Carlsen

Ved starten af TV-Syd i 1983 opstod den ide, at regionalt fjernsyn måtte kunne bruges til mere end at forklare, hvorfor brandsprøjtten kørte mod Slukkelev i morges, hvad amtsborgmesteren sagde i eftermiddags, og hvordan vejret ville blive i morgen. Hvad med at satse på den lokale talentmængde i en landsdel med en stærk tradition for dilettantkomedie og revy?

Resultatet blev en krimi-serie baseret i min hjemby, hvor alle deltagende - skuespillere, dekoration, kostumer, make up, komponist, musikere - blev fundet inden for en radius på 10 kilometer. Undtagelser var kun et professionelt filmhold udefra og den altafgørende producer, Hanne Risgaard, der kom helt ovre fra Helved på Als.

Jeg gik i gang med at finde lokale skuespillere, arrangere små øvelser og danne mig et billede af mulighederne. Jeg mødte gode amatørskuespillere og fine typer til rollerne, men i mit manuskript optrådte en tavs, sortklædt kvinde (en mindelse fra min barndom om nogle dystre krigsenker i byen) der holdt strengt øje med, hvad der foregik omkring hende. Hende kunne jeg ikke finde.

Under en diskussion i det lokale kulturcenter på "Bøgebo" i Mølmark (Kille og Peter Petersens køkken) fremkom forslaget: Hvad med Meta? Meta hvem?

Tegningen på apotekets receptkuverter samt underskriften "Apoteket med ekstra overvågning", tegnet af apoteker Henrik Højmark, Gråsten efter visningen af tv-serien "Apotekeren i Broager"

Det gik op for mig, at det drejede sig om den skrappe dame, der sad ved vinduet på C.H. Clausens kontor på toppen af Mejerivej. (På vej fra skole syntes vi, det var sjovt at hoppe på den store vægt, der lå foran kontoret, men straks dukkede en figur op inden for vinduet med truende mine, og vi løb, så hurtigt vi kunne.) En striks dame, men senere forlød det, at nogle gæster var blevet transporteret væk fra hendes 75 års fødselsdag i trillebør.

Det sidste lød jo spændende.

Barndoms minder sidder dybt, og det var med en vis ærefrygt, jeg nærmede mig huset på Stadionvej (nu Ringridervej). Jeg blev modtaget formelt og budt på saftevand. (Ved senere møder kom der først "Korn" på bordet og derefter "Dobbelkorn", i små mængder, alt under kontrol, ingen trillebør) Hvaffornocet? Spille komedie? På film? På tv? Fernsehen?

Meta havde aldrig oprådt som noget andet end sig selv, ikke engang i en skolekomedie, og følte i udgangspunktet, at det var en meget kunstig situation at blive bragt i. Skulle man for alvor lade som om, man var en helt anden? "Løjle", sagde hun. Men på den anden side havde hun en gang deltaget i en bustur til Harzen, hvor nogle af de medrejsende havde sagt: "De sku' ha' tawn dæ te å spil' hin dér Miss Marble". Nej, det var ikke noget for hende, men hun havde spekuleret over det, og måske ville hun prøve.

Hun stillede op til mine prøver, hvor jeg arrangerede situationer, der krævede improvisation af spillerne, og hun var ikke til at stoppe. Hun hvilede utroligt trygt i sig selv og fandt hele tiden på ting under optagelserne, som vi aldeles ikke havde aftalt. Nogle gange spillede hun trænede amatør-skuespillere helt ud af banen. Og hun var endnu stærkere på skærmen end udenfor.

Rollen i mit manuskript var en tavs, passiv iagttager, men Metas indsats fik mig til at skrive om, og det endte med, at hun blev hovedfiguren, en aktiv og opsøgende amatør-detektiv, der drev hele historien fremad under navnet HILDE WOHLGEMUT. En dame, der så alt, stak næsen i alt, stillede nysgerrige spørgsmål og masede på, indtil alt var lagt for dagen.

Man kan roligt sige, at det var hendes personlighed, der ændrede projektet. Selv under optagelserne skrev jeg om på scenerne hver aften for at følge med, men det var produceren, Hanne Risgaard, der først indså, at Meta var vores reelle hovedperson, og fandt på, at hun skulle starte hvert afsnit med en lille monolog om sine observationer fra vinduet over for apoteket.

Da første afsnit blev vist, var jeg ude at rejse. Ved ankomsten til Kastrup spurgte pasbetjenten på sønderjysk: "Er do fra Synnborre?" "Næj, æ er fra Broue." "Broue? Hæ do sen dæn dér krimi å tv?" "Næj, æ hæ' jo væ't væk ..." "Do ska' se'n. Den kømmer egen å tirsda'. Der er en galt glant gammel dam' mæ. Sån en slaws Miss Marble. Det er møj berre, end man sku' tro, å hon er fantastisk, do." Den bedste anmeldelse, jeg nogensinde har fået.

Og der kom fokus på Meta. Hun blev interviewet, bedt om at åbne udstillinger, deltage i spejder-øvelser (som igangsætter af mystiske natteøvelser) og andre offentlige aktiviteter, hun aldrig havde deltaget i før. Pludselig kendte alle hende, og mange kaldte hende "Hilde", men få vidste, hvem hun egentlig var.

Hun kom fra en tysk familie, men følte sig nærmest knyttet til den del af verden, hvor hun tilbragte sit liv, Sønderjylland. Født i Løjt 26/6 1908, boende i Broager til sin død 27/12 2002, bisat i Højer. Uddannet som korrespondent, ansat i firmaet C.H. Clausen i Broager fra 1. april 1949 til 31. august 1976. Hun var som ung forlovet med en militærlæge, men han døde inden deres bryllup, og hun drog den konsekvens at forblive ugift resten af sit liv. Hun kaldte sig "frøken" og foretrak at blive tiltalt med "De".

Så vidt jeg ved, nød hun den uventede "publicitet", men hun svømmede ikke i den. Den blev indtaget i afmålte doser – som de små snapse. Og pointen ligger for mig i denne blanding af offentligt og privat, form og "Gelassenheit", afstand og evne til at skabe kontakt – selv gennem mystiske medieprocesser.

Projektets ide var at påvise det talent, der findes over alt i landet, og Meta blev et lysende eksempel.

Ja, talent findes overalt, og selv bag en stram facade findes der boblende liv. Vi har alle noget at fortælle, nogle er bedre til at udtrykke det end andre, nogle bliver trænet i netop dette udtryk – i maleri, musik, dans, skuespil – og nogle får aldrig chancen.

Meta tog sin chance og gik durk gennem tv-skærmen. Her var en kvinde, der havde meget på lager, og evnen til at formidle det til publikum. Måske kunne hun under andre omstændigheder under opvæksten være blevet en stor skuespillerinde. Hvem ved? Jeg kan kun sige, at det var en stor oplevelse i mit liv at lære Meta Nielsen at kende.

Ernst Schumachers datter fortæller

af Inge Holm

I sommeren 1970 besøgte en gammel dame sit barndomshjem Østre Præstegård, nu Ringgade 12, i Broager. På forhånd meldte hun sig i telefonen: Mit navn er Käthe Asmussen; jeg opholder mig et par dage på Lyngby-Tårbæk Feriekolonien; må jeg kigge ind?

Hun kom i taxa, elegant i grå dragt, hvid sommerhat, lyslilla tørklæde – og meget gammel.

Fru Asmussen, som var født Schumacher, kom til Broager i 1888, da hendes far, Ernst Schumacher, blev udnævnt til andenpræst ved Broager Kirke.

Hun var da 4 år gammel og yngste datter i familien. De øvrige børn var Frieda, Minna, Louise, Anna, Harald. Dengang var sproget i hjemmet tysk, men det kunne man næppe høre i 1970, da fru Asmussen på smukt velklingende dansk underholdt os livligt med indtryk fra livet dengang i præstegården og i Broager. Det drejede sig om årene 1888 – 1906.

Hvad jeg her kan huske og genfortælle, stammer fra hendes levende beretning den dag og fra supplerende breve de næste par år. Meget senere fik jeg af hendes datter, Grethe Asmussen, Lyngby, lov til at lytte til bånd, som moderen indtalte kort før sin død i 1977.

Vi har altid omtalt hende som fru Asmussen, men fremover skriver jeg Käthe.

Inden hun gik i gang med at se sig om i huset, rettede hun en indtrængende bøn til min mand og mig: Om vi på et tidspunkt ville køre med hende ud til Brunsnæs anløbsbro. Det var et sted, som for hende rummede helt særlige minder.

Men derom senere.

Gennemgangen af huset startede så vidt jeg husker ovenpå. Det store gavlværelse mod syd havde været Annas, og mange følelser var knyttet til det rum. Der var Anna død af tuberkulose, 23 år gammel, i 1905. Mindet om hende fik tårerne frem i Käthes øjne, for Annchen havde været hendes allerkæreste, nærmeste søster. Forældrene gjorde, hvad de kunne: Pengene var små, men alligevel fandt man udvej for at sende hende på rekreation i Nervi på den norditalienske middelhavskyst, og en tid var der rejst telt i haven, der hvor solen forlod plænen sidst, så Annchen kunne hvile sig der. Desuden var gavlværelset hendes, fordi det var husets største og bedste soveværelse. Men Anna kunne ikke reddes.

Nogle år senere døde også Louise af tuberkulose. Hun boede dengang i Altona, og hendes far, som gik af som præst i 1913, boede hos hende. Efter hendes død flyttede han til sin barndoms by Flensburg.

På Broager Kirkegård findes endnu mindestenen over Anna og moderen Louise Schumacher. Desuden en lille mindeplade for datteren Louise (Lulu).

Østre Præstegård i Broager

Tuberkulose blandt de unge var ikke sjælden den gang. Heller ikke i familier, der som denne levede i gode sunde kår. Den store køkkenhave leverede frugt og grønt i massevis, og det hele blev med omhu anvendt i husholdningen - og på ét punkt var man forud for sin tid, idet søskendeflokken om sommeren jævnlig blev sendt til Vemmingbund for at tage strandbad. Det var meget usædvanligt den gang. Stranden var øde med enkelte græssende får. Eneste andre badegæster i Käthes erindring var provst Reuters drenge Waldemar og Andreas. Ganske vist var de temmelig irriterende og drillesyge, men dette blev dog sagt med et blink i øjet - for Schumacher-pigerne fandt dem desuden ret interessante...

Videre på turen rundt i huset kom vi til skatkammeret, som af moderen blev kaldt sådan, fordi derinde sov hendes skatte, de 3 yngste børn. Men navnet kunne også henvise til det hemmelige, brandsikre rum, bygget ind i skorstenen og med en lille jernlåge. Käthe huskede, at når hun halvsov, så hun tit faderen liste hen til det lille rum, som var aflåst, for at ordne noget der, penge og papirer.

I havestuen stod juletræet. Juleaften spiste familien hjemmelavet sildesalat »med stor højtidelighed« før der blev lukket op ind til julestuen. Gaverne var hængt op rundt omkring i stuen. Blandt dem huskede Käthe et knaldrødt underskørt, hæftet op med en nål fra et gardin. Provstens søn Waldemar kom af vanvare til at læne sig op ad det på en måde, som fik alle til at le. Moderen havde til Annas og Käthes store begejstring et år lavet en dukkestue af en appelsinkasse og også selv lavet møbler til den.

Haven vakte mange minder. Måske var Ernst Schumacher lige så meget gartner som præst. Hans datter omtalte ham i hvert fald som »gartnerpræsten«, som bakkende på sin pibe puslede om mistbænke og så og var meget dygtig til at få tingene til at gro. Der var de store pladskrævende og bredbladede tobaksplanter, som voksede skiftevis med majs og hampeplanter, bede som bugnede af sommerblomster og en rigdom af teroser og mosroser. Faderen blev af hende beskrevet som enkel i sin livsførelse, mild og betænksom. Hun mente at kunne huske, at han i sæsonen meget ofte plukkede en enkelt særlig skøn blomst og anbragte den ved sin kones morgentallerken. Ellers sad moderen ikke til pynt, men var dagen igennem travlt beskæftiget, f. eks med at udnytte havens produkter: grøntsager, valnødder, kvæder, hyldebær, kirsebær og meget andet.

Senere fik vi tilsendt en skrivelse, hvor hun uddybede haveminderne i følgende lille stemningsbillede fra en sommeraften:

Selv mor havde nu tid til at samles med os foran huset på solsiden – men sad hun ikke alligevel og bælgede ærter til i morgen? Så hyggeligt var det, far og

mor på bænken og børn og unge på stentrappen, indrammet af to store hortensiaplanker med de frodige rødlige blomsterklaser.

Her drøftes dagens begivenheder og lægges planer for næste dags arbejde og glæder; her kigges på månens blege skive. En forelsket søster henter den tændte petroleumslampe ud og danser med den på gårdspladsen og løfter den mod månen. »Se der sidder ansigter i månen; de kysser hinanden.« Her lyttes til en fjern torden. Mon den nærmer sig? Skal vi blive længe oppe i nat, der er jo stråtag på huset. Naboens gård brændte jo i fjor, og endnu hører man Jens Træskomagers hæse brandtrompet, da han ophidset haltede fra hus til hus: Brand-brand! Men tordenen drager bort for denne gang. Flagermusene slakker lydløst over vore hoveder, og de mægtige kastanjetræer foran gården har tændt deres lysende hvide blomsterkerter. Det dufter af roser i mørket.

Det blev sengetid. Far gik ind og satte sig ved klaveret. Tonerne strømmede ud gennem de åbne vinduer i den stille aften og ind i vort sovekammer

Da de ældre søstre var rejst hjemmefra for at lære husholdning, sørgede de altid for at være hjemme i pinsen. Man så frem til den store fælles pinseskovtur. En kreds af Broagerborgere slog sig hvert år sammen og kørte i egne eller lejede hestevogne til Skelde Storskov. Det skete første eller anden pinsedag, alt efter vejret. Käthe og søstrene glædede sig vildt og håbede inderligt, at det nu også blev det rigtige pinsevejr, og når dagen kom, stod de og spejdede på hjørnet af provstens have, inden de steg til vogns. Den ene vogn efter den anden kom om hjørnet. Nu skulle det vise sig, om provstens sønner var med. De gik til daglig i gymnasiet i Flensburg. Og var teglværksejer Matzens der? De var gode venner af Schumachers. Fru Matzen var kunstnerinde, og hun opmuntrede Käthe til at gå i gang med at tegne, hvilket førte til, at Käthe gerne senere i livet greb en blyant og tegnede. Desuden håbede de at se dr. Hansen, familiens gode ven, af Käthe betegnet som nænsom og klog. Han var ungkarl, og man sagde i byen, at han var forelsket i præstedøtrene efter tur, og hvem af dem ville han mon tage? (Svaret blev: ingen af dem, for Frieda blev gift med Oberzollrevisor Gottfried Kühns i Elbing, og Minna med lægen August Tondern, Magdeburg Thüringen. Lulu forblev ugift og Anna døde ung.)

Det tog en times tid at rulle til storskoven. Her slog man sig ned under de meget høje bøgetræer yderst ude på skrænten, (det område, som den voldsomme storm i 1967 totalt raserede) Alle deltagende husmødre bidrog med gode sager til fællesspisningen. Det var tradition, at fru Schumacher medbragte en steg og en skærekage. Alt foregik i gemytlig stemning. Til kaffen havde man kande og bønner, men en kedel kogende vand måtte hentes hos nærmeste bonde.

Efter spisningen hvilede de voksne, mens børn og unge legede Versteck og Klabuni (en gemmeleg).

Når vognene var pakket og gjort klar til hjemtur, stemte man i med følgende sang, altid den samme:

Wer hat dich, du schöner Wald
Aufgebaut so hoch da droben
Ja, den Meister will ich loben
So weit noch mein' stimme Schallt....
Lebe wohl
Lebe wohl, du schöner Wald!

Digtet »Der Jäger Abschied« med i alt 4 vers var meget kendt og benyttet dengang. Digteren var Joseph Freiherr von Eichendorff .

Broderen Harald kom i gymnasiet i Flensburg. Det faldt ikke i pigernes lod, og de snakkede om det indbyrdes – vel vidende, at sådan var mønstret den gang.

Drengene skulle først og fremmest sikres en god uddannelse.

Storesøster Frieda havde desuden et skarpt blik for hans øvrige privilegier. Hun havde haft lejlighed til at studere kirkebogen i Hohenstein (hvor i hvert fald de 3 yngste var født) og kunne berette, at faderen ved Haralds dåb havde brugt en hel side til at skrive alt om den dreng, mens der kun stod de lovpligtige data om pigerne. Han fik også cykel og ur i en meget yngre alder end de andre.

Men Käthe fik dog en ganske solid uddannelse. Allerede inden skolealderen lærte hendes far hende at læse. I forskolen i Broager var der en dygtig ung lærerinde, som havde sat sig i hovedet at lære pigerne fransk fra grunden med alle konjunktioner, uregelmæssige verber osv. Det var en lærdom, som Käthe senere kunne bruge. 13 års alderen fortsatte hun skolegangen hos diakonisserne i Flensburg, som drev pigeskole og pensionat. Disse tog deres opgave meget alvorligt. Først måtte de til deres forbløffelse lære hende Fadervor, for det havde hun aldrig lært hjemme; der bad man kun en kort bordbøn. Som hun selv udtrykte det: »Min far var lidt tilbageholdende og altid så enkel, frem for alt ingen hykler.« Desuden indprentede de hende, at som elev hos diakonisserne dansede man absolut ikke. Det var kun tilladt at se på. Der var ellers hvert år store dansefester i Flensburg rundt på skolerne i anledning af slaget ved Sedan, hvor tyskerne vandt en stor sejr over franskmændene d. 1. september 1870. Ved disse fester kunne hun stå og se, hvordan Harald muntrede sig på dansegulvet.

Da man hjemme holdt bryllupsfest for Frieda i 1899, satte Ernst Schumacher sig til klaveret og spillede op til dans, men Käthe listede væk. Familiens gode ven dr. Hansen fangede hende senere og sagde: hvor blev du af? Jeg ville jo danse med dig. Da undskyldte hun sig stammende med, at hun havde en ligtorn, hvilket han kun kunne le ad.

Efter endt skolegang i Flensburg gik Käthe 3 år på seminariet i Kiel. Som 19-årig færdiguddannet lærerinde begyndte hun at undervise på en privat pige-skole i Meldorf. Hun underviste i tysk, fransk, historie og tegning.

I sommeren 1906 var Käthe eneste barn af huset, som var hjemme på ferie i Broager. Hun havde sagt op i Meldorf, hvor hun i øvrigt havde haft det som blommen i et æg; men nu ønskede hun forandring. Hun stod i køkkenhaven d. 29/7, som var en onsdag, og tænkte over fremtiden.- Ja! Så præcist huskede hun denne dag i sit liv og de efterfølgende begivenheder. Posten svingede ind i gården med et postkort. Käthe så ham fra sin plads ved brønden og var hurtigt henne at tage imod. Kortet var adresseret til Ernst Schumacher og frue. Der stod, at købmand Johan Asmussen og hans mor, undervejs med dampskib fra København til Flensburg ville passere Broagerland den følgende aften. »Skibet lægger til i Brunsnæs. Har De lyst til at træffe os der? Og tag Deres yngste datter med.«

Schumachers kendte ikke personligt Johan Asmussen og hans mor, som stammede fra Flensburg og stadig havde ejendom der; men de havde et løst kendskab til familien, da Harald i gymnasiet i Flensburg var blevet gode venner med den yngre bror Edi. Johan drev en verdensomspændende handel med korn fra sit kontor i København, men kaldte sig blot købmand.

Den følgende sommeraften stod præsteparret med yngste datter på anløbsbroen i Brunsnæs og så dampskibet fra København-Sønderborg runde hjørnet. Her stod vi så også i 1970 med Käthe Asmussen, som nu var nået frem til at fortælle os om dette highlight i hendes liv.

I stævnen stod en enlig skikkelse. Han sprang i land som den første og hilste hjerteligt på familien. Det var Johan Asmussen. Han indbød dem til at sejle med til Glyksborg og spise middag på strandhotellet med ham og hans mor. Strandhotellet var et fint sted, mest besøgt af Hamburgerfolk. Efter en glimrende middag spadserede Käthe og Johan langs stranden til båden, og Johan nynnede en fransk vise: »Ninon, Ninon que veux tu de la vie?«. Takket være sin skolelærdom var Käthe i stand til at synge med, og hun fik ros for sin gode udtale.

Da hun den aften lå i sin seng, tænkte hun: Den mand ville jeg godt træffe igen, men jeg ser ham måske aldrig mere. Det er der da ingen chance for, så skulle der i hvert fald ske noget ekstra. Men det skete der – en eller to dage senere, i form af endnu et postkort. Der stod, at Asmussens nu skulle retur mod København. »Kunne De tænke Dem at komme igen og spise sammen med os? Den aften stod fru Schumacher og Käthe alene derude, for Ernst Schumacher havde en dåbshandling og kunne først komme senere. Johan Asmussen tog sig næsten udelukkende af hendes mor, da de blev vist ombord. Käthe dannede bagtrop og følte sig noget overset; men det gik over, for efter middagen, hvor også Ernst Schumacher havde sluttet sig til selskabet, blev det igen sådan, at de to unge gik en tur. Käthe fik at vide, at nu gik de hen til

et sted, som Johan havde besøgt som stor dreng. Han havde været sammen med en flok kammerater og deres kærester. De havde skåret hjerter med de pågældendes initialer i et bøgetræ, men han havde ikke haft nogen kæreste med. Alligevel havde han også skåret et hjerte blot med sine egne initialer plus en tom plads. Dette træ havde han lyst til at finde igen.

Det viste sig, at Johan og Käthe skulle ud til en ø i en sø bag Glyksborg Slot for at finde dette bøgetræ, som Johan gerne ville se igen. Meget belejligt lå der en robåd klar, og de fandt ret hurtigt det rigtige bøgetræ. Her trak Johan en lommekniv med perlemorsskaft frem og gav sig til at snitte.

Han snittede et K og vendte sig spørgende, om han skulle føje et S til? Helt overrumplet og uden at vide, hvad hun skulle tro, nikkede Käthe. Da sagde Johan: Vil du da være min kone?.

Det må her indskydes, at hendes søn Des (Andreas) interviewede hende på bånd 60 år senere, og han udbrød: Jamen Mama, hvad tænkte du om dette. Havde Papa slet ikke forinden gjort tilnærmelser? »Nej slet ikke, og jeg vovede ikke at tænke, at der var alvor i det. Jeg var fuld af usikkerhed. Han var for mig en helt anden type end nogen, jeg tidligere havde været ude for. Han var 15 år ældre, en erfaren mand, berejst og betydelig.«

Men hun fik da hvisket Ja, og så fik hun sit første kys og senere hen mange flere, da de sad lidt på en bænk på vej til båden, hvor de skulle træffe de andre. Allerede på dette tidspunkt talte Johan om bryllup i maj og bryllupsrejse til Paris og Italien. For hende var det så chokerende nyt alt sammen, at

Ernst Schumacher

hun spurgte, om de ikke kunne vente lidt med at sige det til nogen; men det kunne der ikke være tale om.

Käthes forældre blev meget glade på hendes vegne, og hendes mor fik noget at tænke på, for det blev aftalt, at Johan Asmussen og hans mor skulle komme til middag i præstegården næste dag. Allerede på hjemmevejen var fru Schumacher i gang med at planlægge. Maria, husets gode hjælper i trængte situationer, boede lige overfor og blev tilkaldt. Hun tog fat på vinduerne i studereværelset ud til gården – de var ganske overstænkedede af fugleklatter – dernæst hjalp hun med maden. Gæsterne kom i hestevogn, og Käthe tog imod ude i indkørslen under kastanietræerne. Der blev vist rundt i hus og have, og efter middagen trak Ernst Schumacher sviger sønnen til

side. Han gjorde opmærksom på, at han magtede ikke at forsyne datteren med en medgift; men et rimeligt personligt udstyr skulle de nok klare. Johan forsikrede, at det betød ikke det mindste.

Brylluppet fandt sted i maj 1907. Parret blev viet i Broager Kirke, hvor far Schumachers tale drejede sig om: Gott ist die Liebe.

Det var en yderst velhavende familie, Käthe kom ind i, og hun fik et nært og kærligt forhold til sin mand. Hun mindedes ham som hjertensgod og betænksom. (Da hun som nyforlovet 27. september 1906 første gang satte sine ben over grænsen, gav han hende i toget en buket mørkerøde roser.)

Men svigermor fulgte med! Hun boede hos parret i mange år og optrådte over for Käthe som vredladen, fjendtlig og kritisk i næsten enhver situation. Dette blev Johan dog holdt udenfor. Måske gjorde han sig blind over for det. Hun kunne snakke med sin far om det. Han opholdt sig tit i den store villa i Rosenvænget og havde gjort den iagttagelse, at alle i familien, også Johans brødre, var hundeanstøt for Ama, som hun blev kaldt.

Parret fik 4 sønner: Johan, Ernst, Andreas (Des) og Svend. Til sidst også en længe ønsket datter: Grethe. Des Asmussen, som døde i 2004 i en alder af 90 år, blev en meget kendt og værdsat bladtegner og illustratør, og Svend Asmussen, jazzviolinist behøver vist ikke nærmere introduktion. Engang som lille dreng stod han og spillede fædrelandssange med morfar ved klaveret som akkompagnatør.

Johan Asmussen døde 69 år gammel i 1937. Käthe blev meget gammel. I 1975 skrev hun: At jeg stadig føler mig så bunden til mit gamle hjem – er for mig så naturligt. Måske viser jeg det for meget for andre, fordi ingen af mine søskende lever, som jeg tidligere kunne drøfte det med. Hun skriver også, at hun nu for alvor føler, at hun er blevet for gammel og energiløs til alt det, som før var så let at klare.

Hun døde i 1977, 93 år gammel.

Om Ernst Schumacher i hans egenskab af formand for Planteforeningen for Broagerland kan man læse i Broagerland XIII.

Om familien Asmussens liv i Rosenvænget på Østerbro og somrene i Hornbæk kan man læse i:

99.1 *Det var dengang*

Danske hjem i tyverne og trediverne, redigeret af Margrethe Spies. Udgivelsesår 1976. (Findes på Sønderborg bibliotek i magasinet)

samt i:

99.4 *Asmussen, Svend: June nights, Svend Asmussens liv i musik. Udgivet af Gyldendal 2005.*

Smedemester Emil Christian Schwarz, Broager

*Fortalt af Else Schwarz,
og skrevet af Christa Ryborg.*

Under et besøg hos min skolekammerat fra årene 1935 -1942, Else Schwarz, bosiddende i Sønderborg, snakkede vi om gamle minder. Jeg huskede, at Else til vor Guldconfirmation havde fortalt så levende om sin fars smedearbejder vedrørende Broager kirke og kirkegård, så jeg kunne godt tænke mig, med Elses tilladelse, at give Elses beretning videre til Broagerlands historie .

Følgende lille biografi over Emil Schwarz er taget fra Sønderjydske Haandværker- og Industrileksikon trykt i 1950 på Sønderjydske Bogforlag i Haderslev:

"Schwarz, Emil, Smedemester, Broager, f. 5.4.1883, S. af Jens S. og Hustru Kathrine, f. Jensen, g.m. Katrine, f. Lorentzen. – Udlært hos Rasmus Rasmussen, Avnbøl, 1901, begyndte selv Forretning 1908, har 1 – 2 mand til Hjælp. Var med i første Verdenskrig på Vestfronten. Har været på Beslagskole i Slesvig."

Emil Schwarz kom med i krigen 1914 - 1919 ligesom det skete for hans 5 brødre, hvoraf de 3 vides falden i krigen, den yngste bror, Jens, blev meldt sav-

Omtalte granitsten, som Jens gravede op. Hans navn står nederst på den mindesten, der står ved mindehøjen.

net og efterlyst over hele verden af Røde Kors uden resultat, så også Jens menes at være falden i krigen. Alle 4 brødres navne står på samme mindesten på Mindehøjens nordside. Stenen har sin egen historie, fortalt af Emil Schwarz.

Udenfor hjemmet i Ringgade hvor vejen delte sig, var der en trekant med græs. I denne trekant lå der en mægtig stor sten, som Jens ville have fjernet og begyndte en dag at slå i den med hammer og kiler. Mens

*Foran sidder fra venstre: Den ældste datter Kathrine med Else i hånden, mor Chatharine med det yngste barn Gerda, og sønnen Jens på far Emil Schwarzs knæ. Bagved står døtrene Christine, Marie, Emilie og Inger.
Et smukt familiefoto taget af fotograf Grossmann Møllegade nr. 30.*

han var i gang med arbejdet, kom hans mor ud til ham med et brev i hånden og så meget alvorlig ud. Jens spurgte: Hvem er det nu? Moderen svarede ikke. - Jens sagde : Nå, så er det min tur. Kort efter blev Jens indkaldt, kun 18 år gammel og sagde til sin mor, at nu kunne de bruge stenen, som han ikke havde fået slået i stykker, til gravsten. Jens blev også derude i krigen og stenen står nu ved Mindehøjen sammen med alle de andre sten, der bærer navnene på de faldne unge mænd fra Broagerland.

Ægteparret Chatharine f. Lorensen (sådan er hendes navn skrevet på dåbsattesten) og Emil Schwarz fik 8 børn, foruden 4, der døde kort efter fødslen. Datteren Emilie Christiane blev født i begyndelsen af 1. verdenskrig på moderens fødselsdag den 6. oktober 1914 og blev hjemmedøbt, fordi hun kun vejede 1000 g og ikke kunne sutte. Emilie blev lagt i en cigarkasse og svøbt i vandskyende vat for at holde varmen og blev madet med modermælk i en pipette. Med moderens kærlige omsorg og sin egen livsvilje overlevede den lille Emilie og nåede en alder af 83 år, før hun tog afsked med denne verden.

Samme aften som Emilie blev født og blev døbt, blev der holdt krigsbryllup i samme hjem, da én af Emils brødre var blevet indkaldt til krigen og ønskede at blive gift med sin forlovede, inden han skulle afsted. Så det var en begivenhedsrig dag i det lille hjem.

Det var et godt og kærligt varmt hjem. Emil Schwarz var god til at omgå børn, og sammen med sin hustru forstod at opdrage deres børn på en god og kærlig måde, og børnene havde stor respekt for deres forældre.

Emil Schwarz var en dygtig smed og samtidig en kunstner i faget. Der var mange landsbysmede på Broagerland, men smed Schwarz var den eneste, der under 2. verdenskrig kunne holde hestene med sko, fordi han smedede 4 slidte hestesko om til én ny. Under 2. verdenskrig kom der en dag nogle tyske soldater og ville bestille nogle håndsmedede søm, men det kunne ikke lade sig gøre. Det havde han virkelig ikke tid til. Han ville nemlig ikke på nogen måde arbejde for tyskerne. Da soldaterne var gået, gik han ind til sin kone og fortalte det og sagde at det nu var muligt, at der ville ske ham noget, fordi han havde nægtet at lave sømmene. Der skete dog ingenting.

Som før nævnt var Emil Schwarz noget af en kunstner. Når der var tid til det, smedede han fine lysekroner, lysestager og blomsterholdere m.m.

Emil Schwarzs smedie på Ringgade nr. 6, nu Vemmingbundvej 2.

Den flotte låge ind til Mindehøjen er lavet af smed Emil Schwarz, indviet i november 1922.

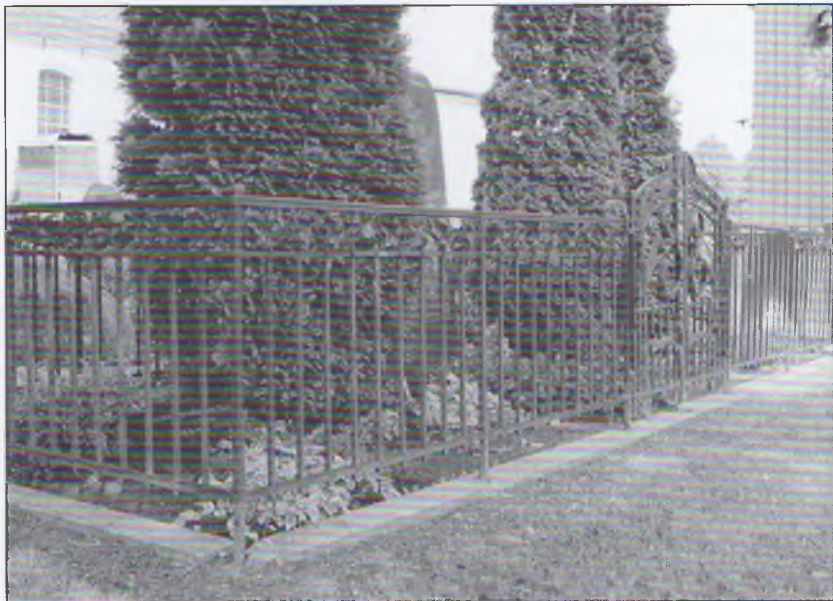
Kampestenssoklerne er lavet af stenhugger Anton Brun, kaldet Anton Stenkløver, født i Sejstrup den 30 september 1862.

Han har også smedet lågen ind til mindehøjen, den er præget af hans fantasi og kunstneriske evner. Den er dekoreret med runde cirkler som sole, og hvedeaks som symbol på, at det skulle gry, det skulle dages og det skulle gro i Sønderjylland. Vi skal se fremad, sagde han.

Ligeledes har han smedet de jernstøtter på kirkens tårn for at støtte murværket. Jernstøtterne er 1 meter høje. Det skulle man ikke tro, når de ses nedefra. Også tallene 1914 på kirkens sydside er hans værk.

I mange år i første halvdel af 1900 tallet var det moderne med jernrækværk omkring familiegravstederne, hvor også Schwarz var mester for de fleste. Det skete engang, at en kunde kom og bestilte et sådant kort før pinse og var urolig for, om det nu også kunne blive færdig til rette tid. Smed Schwarz lovede, at når fru en pinsemorgen gik til gudstjeneste, ville rækværket være på plads. Og hvad smeden lovede, det holdt han. Ved 4 tiden pinsemorgen gik smeden med rækværkets sidestykker under armen op til gravstedet, og snart var det på plads, og kunden var godt tilfreds, da hun så det.

For en del år siden, skulle lågerne repareres, hvor de var slidt. Det blev smedemester E. Johannsen i Egersund, der fik opgaven og hos ham var et barnebarn

Rækværket omkring familiegravstedet Claus Peter Wolff Gammelgab har smed Emil Schwarz fremstillet.

af smed Schwarz, Svend Erik Feldsted, i lære, så det blev ham, der fik lov til at hjælpe til med opgaven, som han var meget stolt over, da det jo var hans bedstefar, der havde smedet lågerne.

Emil Schwarz døde den 4. marts 1953, 70 år gammel. Det var et hårdt slag for hans hustru, der aldrig kom over sorgen og savnet. Chatharine døde den 31. januar 1959.

Som et lille sidespring kan jeg fortælle, at Anton Nielsen Bruun, far til grænsegendarm Laurits Kristian Brun, Skodsbøl, (med kun 1 u i Brun, på grund af en skrivefejl i kirkeprotokollen), har muret de fine kampestensstøtter til jernlågerne, men derom i en senere artikel. Det fortalte Ragnhild Brun Nielsen om ved samme guldkonfirmationsfest i marts 1992, efter at Else havde fortalt om jernlågerne.

Elses ønske som barn og ung var at gå i sin fars fodspor og blive kunstsmed. Men hendes far mente at Else først skulle have en anden uddannelse og kunne så senere komme i smedelære, da det jo ikke var et almindeligt pigejob. Så Else blev sygeplejerske og det blev hendes livsgerning.

Broager Pigegruppens historie

af Mie Jakobsen og Eva Gisselbæk Petersen

Broager Pigegruppe er startet i november 1952 og ved gennemgang af mange dagbøger og optegnelser fra forskellige spejdere og ledere gennem årene, kan der fornemmes, at der har været en god og stabil aktivitet i gruppen. Fra en start på 26 troppspejdere i 1952 op til omkring 100 spejdere først i halvfemserne, og på nuværende tids-

punkt ca. 80 spejdere, kan kun lade sig gøre, ved at have engagerede og dygtige ledere og assistenter.

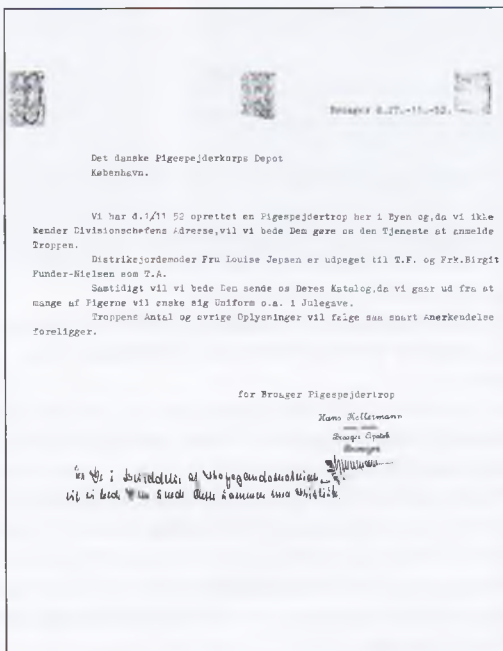
I forbindelse med Broager Pigegruppens 50 års jubilæum d. 1. november 2002 besluttede vi at lave et jubilæumsskrift, denne artikel er et uddrag af dette skrift og med tilføjelser op til 2005.

27. november 1952 indsender Hans Kellerman en erklæring til Det Danske Pigespejderkorps, hvori han meddeler at der 1. november 52 er oprettet en trop af pigespejdere; »Broager Tropp«.

Troppen består af 26 piger i alderen 11-16 år med jordmoder Louise Jepsen som troppsfører.

De første mange år benyttede pigerne spejderhytten på Vesterbakke som blev lånt af drengespejderne.

Der var 3 patruljer Svaler, Egern og Viber.

25. april 1953 blev den første tropsfest for Broager trop holdt på forsamlingsgården sammen med drengene. Entre 1 krone. Der var amerikansk lotteri, sketch, sang, kaffe og kage.

April 1954 Troppen skal have ny tropsfører, Hanne Nielsen Vemmingbund starter, under den forudsætning, hvis der dukker mere kvalificeret arbejdskraft op ville hun trække sig. (Hanne stoppede først i 1968)

23. juni 1954 Indvielse af ny tropsfane, skænket af Danmarkssamfundet, i forbindelse med Sct. Hansfest i Vemmingbund.

1. søm for kongen og fædrelandet blev slået i af fru malermester Mathiesen
2. søm for flaget blev slået i af Ellen Nielsen
3. søm for troppen blev slået i af Hanne Nielsen

Januar 1955 Pigerne deltager i nytårsparade sammen med drengene.

Marts 1955 Deltager i divisionslejr på Fæno for Dybbøl Division og Skamling

3. juli 1956. Er nu 42 piger, sommerlejr på Bornholm

13. januar 1957 Nytårsparade, alle er galla påklædte. Efter gudstjenesten blev der uddelt årstjerner, 2. klasses mærker og præmie for dem der havde solgt flest julekort.

Årets nytårs fortsæt: »Vi vil dygtiggøres«.

1957 Pigerne cyklede ned til Hanne i Vemmingbund for at aflægge spejderløftet:

*»På min ære lover jeg at gøre det bedste for
at være tro mod gud og mit fædreland,
være hjælpsom mod alle
og holde spejderloven«.*

4.-12. juli 1957 Deltager i solskinslejr, en distriktlejr på Skamling hvor der deltager 800 piger.

November 1957 Julemesse på forsamlingsgården, her har spejderne en tombola.

Sommer 1958 Tropslejr hos gårdejer Jacobsen, Sønderhjørne Horne strand med besøg i Ærøskøbing.

12. maj 1959 Indvielse af egne lokaler hos organist Klein. Der havde været en konkurrence om at finde et navn til hytten, den blev døbt WIG WAM, (det var Lisbeth Dixens forslag som vandt) Der var følgende gaver: fra drenge spejderne et fotoalbum, FDF et kobberkrus, Sønderborg piger en papirkniv, fru Moos en bog og frk Christensen lovning på en dirigentklokke.

9. november 1959 Forældrefest i egne lokale - Wig Wam. Der var tombola med 40 gevinster og 40 nitter. Spejderne havde selv lavet gevinster, syet kaffeservietter, tevarmer mm.

1960 blev der startet en blåmejsgruppe med 20 piger.

Hanne Fohlmann og Dorte Hansen, et par idealistiske unge piger, tog en skjult opfordring op: »Vi fik ny præst i byen, pastor Vestergaard, og vi hørte at fru Vestergaard evt. ville starte FPF i Broager. Altså vi så i ånden, at tilgangen til de blå piger var truet, derfor denne beslutning, trods vores unge alder. Med god støtte fra vores forældre og divisionsassistent Tubben Nissen Dybbøl Banke, Dybbøl Division, startede vi blåmejserne ved »Broue Flok«.

Vi havde nogle virkelig gode og spændende år.«

4.-14. juli 1960 Juelsbjerglejren på Fyn. Der var 7 jubilæumslejre på Fyn i anledning af pigespejdernes 50 års jubilæum. Fra Broager deltog både troppe og blåmejserne.

Dronning Ingrid var på besøg og Lady BP kom på besøg i en helikopter.

December 1960 Jule good turn, traditionen tro besøgte spejderne »de gamles hjem«, der blev uddelt juledekorationer og spejderne fik sodavand og kager.

5. november 1961 Fest i Wig Wam, der var blevet bagt kage som skulle sælges og rullet tombola numre, der var en indtjening på 70 kroner.

Sommer 1962 Sommerlejr i Kollund.

December 1960 Jule good turn

12. februar 1963 Forældreaften hvor der blev nedsat et byggeudvalg.
April 1963 Tropsrådets damer samlede pigerne hver anden fredag til syning, hver pige fik udleveret en dukke, som skulle være pyntet til efter ferien. Dukkerne skulle bruges til julemarked.
30. november 1963 Julemarked, brandværnet spillede, besøg af spejderchef Ellen Arkil, distriktchef Inger Rosenkile og divisionschef Ellen Nielsen. Der var salgsboder med de fineste arbejder, legetøjsbod med et væld af hjemmelavet ting, tombola mm. Netto overskud 8579,- kr

November 1964 Vi er i gang med at bygge hytten på Tværvej, tegninger lavet af S. Nøhr.

24. oktober 1965. Indvielse af hytten på Tværvej, Prinsesse Benedikte er inviteret, kan desværre ikke komme. Mange gaver, bl.a. flag af Eskelund.

3. august 1966 Modtaget 3.000 kr fra Det Danske Pigespejderkorps til det nye tropsbus.

Indvielse af hytten på Tværvej

23. april 1966. Sct. Georgsparade på Smølvold, også for blåmejser – budskabet læst op, udleveret mærker.

16.-21. juli 1966 Broager blåmejses-floks sommerlejr på Troldhøj Sommer 1966 Troppen på sommer lejr i Æbeltoft, 33 spejdere.

7. januar 1968. Nytårsparede, mødtes ved skolen, FDF tambourorkester gik foran til kirken, bagefter blev der udleveret årsstjerne og mødeknapper. Samtidig blev der tjekket spejderlommer og set efter

om spejderne havde rene sko og hvide fløjtesnore.

21. marts 1969. Opvisning af uniformer, hvordan man skulle gå klædt sommer og vinter.

23. april 1969. Sct. Georgsparade Smølvold, budskabet blev læst op og uniformerne set efter.

12.-13. maj 1969 Avisindsamling hos Holm, tropsråds damerne bundtede og snakkede.

1969 Kontingent på 15 kr skulle afregnes til Patruljelederen, hvis det blev betalt inden en bestemt dato kunne patruljen beholde 1,50 kr.

1970 Gruppen består af 13 blåmejser, 10 spirer, 35 spejdere, 5 senior og 5 førere.

1971 Pigespejdernes korpslejr ved Stevninghus, besøg af Lady BP.

August 1971 Første nummer af medlemsbladet Kudo Hornet.

19.-26. juni 1972 Sommerlejr Hylkedam Fyn, tema »Rigtigt spejderliv«.

3. november 1972 20 års jubilæum holdes på Forsamlingsgården, aftenens program: Komedien »Pigelejr« opføres, derpå kaffebord, bortlodning af Zoologisk have (ca 60 dyr fremstillet af spejderne) derefter dans. Overskuddet sendes til spejderhjælpen (raske børn hjælper syge børn) hvorfor entreen er sat til 5 kr for voksne og 3 kr for børn. Der var ca 200 deltagere

1973 Kasserer Svend Åge Petersen fik et tip fra daværende sparekassedirektør, om

at søge sparekassen for nogen penge til spejderne, det fik de dengang og der- ved blev grunden lagt til at vi stadig kan søge om midler fra Sparekassen. Spejderne skulle betale 5 kroner i kontingent hver anden måned. For at de kunne huske det, fik de et mærke til at sy på uniformen »husk at betale kontingent«

6. januar 1973. I anledning af at de to korps, DDP og DDS, er blevet sammenlagt mødtes pigerne og drengene ved Wig Wam til en sammenkomst. Grupperne kunne selv bestemme om de ville slås sammen eller fortsætte som rene drenge og pige-grupper. I Broager valgte begge grupper at fortsætte som hidtil. Der var flaghejsning, derefter blev der sunget flagsange, både pigernes og drengenes. Gik derefter gennem byen, sluttede på Smøl Vold hvor Divisionschef Jørgen Thomsen holdt tale. Der blev sendt raketter af og delt mærker ud, som tegn på sammenlægningen, det var en lædersnor med en gul og blå perle. 50 piger og drenge deltog.

1973 Gruppen har besluttet at give et tilskud på 25 kroner til uniform, hvis spejderen afleverer den når hun stopper. Uniform som består af hat, skørt og jakke koster 100 kr.

1974 Spejderne mødes til et fælles løb i anledning af, at Pigespejdernes fællesråd Danmark har 50 års jubilæum.

Juli 1974 Korpslejr i Hvalpsund hvor bl.a Ulla Pedersen deltager som spire- leder.

6. september 1974 Fælles gruppebestyrelsesmøde med drengene, forslag om at lave en fælles gruppe af blåmejsler og ulveunger, de havde lige været på sommerlejr sammen på grund af ledermangel hos pigerne. Det blev ikke til noget.

1. marts 1975. Et ondt år for storspejderne, ingen ledere hos storspejderne, tilbagegang fra 18 til 8 piger, PL PA (patroljeleder og assistent) deltager i drengenes PL PA møder, Lars Petersen har indvilliget i at instruere pigerne i forskellige discipliner.

13. juni 1975 Modtaget 1000 kr fra Lions Gråsten /Broager

29. maj 1976. Klokkeren 3.30 Blåmejserne på fugletur.

5.-10. juli 1976 Spejderne deltager i lejren Tawacuna i Rold Skov.

3. november 1977. Broager trop har 25 års fødselsdag, fejres med en hyggeaften i hytten hvor tidligere tropsfører Hanne Nielsen fortalte om hendes spejdtid.

1978 Blåmejsere på lejr i Naldmose, spejdere og junior på sommerlejr i Forlev spejdercenter.

9. oktober 1979. Avisindsamling »I år fik vi hverken tilbudt katte eller hundehvalpe, men enkelte steder fik vi et stykke slik«.

Juli 1980 Spejderne deltager i den store korpslejr »Spejd 80«.

15. august 1980. Indvielse af bålpladsen ved hytten.

6. november 1982. 30 års jubilæum. Der var arrangeret jubilæums løb og fest på skolen.

18. juni 1983. Fælles sommerlejr for mini, junior og spejdere i Haderslev.

1984 Oprettet en mikrogren.

Juni 1984 Mikro og mini har fælles sommerlejr på Barsø.

Juli 1984 Sommerlejr for junior og spejder på Enebærøde Fyn.

30. november 1985. Åbent hus, plant et træ for at hylde at Dronning Ingrid har været medlem af spejderbevægelsen i 50 år.

1986 Der er nu 76 aktive spejdere.

November 1988 Årets superløb. Superløbets historie var i år bygget op omkring Jens Langkniv (den danske Robin Hood), der kæmpede mod tyske Brandenburgere. Løbet skulle munde ud i, at spejderne skulle udnævnes til »Jens Langknivs hjælpekrabber«. Før denne udnævnelse kunne finde sted, skulle spejderne dyste i følgende discipliner:

lygtefremstilling, startkode, tovværk, woodcraft, kimsleg, båltænding, morse, førstehjælp, overfald, pioner, redningsreb, forhindringsbane, fakkelfremstilling og kompasretninger. Der deltog 29 patruljer, hvoraf 8 gennemførte løbet dvs. de nåede den sidste post inden »lukketid« (kl. 6.30/7.30 søndag morgen), så der var ikke ret mange der fik søvn i øjnene den nat. Fra Broager piger deltog begge patruljer Eengonyama og Dinizuli med hver 6 deltagere. De fik henholdsvis en 13. og 17. plads.

Vejret var SUPER, maden var SUPER, placeringerne var....., ja hvad kan man mere forlange. Det var årets SUPERLØB.

Juli 1989. Blå Sommer Stevninghus, mini, junior, spejder og senior deltager. 14. januar 90. Nytårsparade sammen med Broager drenge og FDF er nu startet som en tradition igen.

Juli 1990 Storspejderne holder sommerlejr i England.

9.-12. maj 1991 Landspatruljeturnering på Fyn for storspejderne.

Tramp for pigespejderne

31. august 1991 »Spejder for en dag« arrangement hvor alle spejdere inviterer venner med. 9.-10. november 1991 PR stand ved julemessen sammen med Broager drenge.

27. april 1992.

Brandøvelse på brandstationen

7. november 1992 40 års jubilæums fest og stort sponsoreret cykelløb.

Juli 1993 Storspejdere og senior på lejr i Grønland. De Grønlandske spejdere holdt en jubilæumslejr i Kangerlussuaq også kaldet Sønderstrømfjord.

14.-15. august 1993 Familiemarch og kræmmermarked.

Juli 1994 Deltagelse på Blå Sommer, Stevninghus, Kliplev for hele gruppen.

11.-12. november 1995 PR stand ved julemesse.

Maj 1996 Besøg på brandstationen for alle grene.

9. februar 1997. Indsamling til Verdens børn arrangeret af Folkekirkens nødhjælp og 8 organisationer.

Juli 1997 Storspejderne på udenlandstur til Kandersteg spejdercenter i Schweiz.

20.-29. juli 99 Blå Sommer, Stevninghus Kliplev.

29. januar 2000 Indvielse af tilbygning til hytten og indvielse af ny fane skænket af Danmark samfundet.

2.-30. juni 00 Storspejderne på lejr i Luxembourg.

31. marts -1. april 2001 Spejderfodslag hvor alle spejdere kunne få duellighedstegn for 5 - 10 - 20 - 30 - 50 - 75 - 100 kilometer. Dem der valgte 100 km turen startede lørdag morgen, efter 25 km mødte dem der havde valgt 75 km turen og igen efter 25 km kom nye til. Efter at de første havde gået 70 km var der tid til fodpleje, mad og en god nats søvn. Søndag morgen mødte friske spejdere og forældre op for at gå de sidste 30 km sammen med dem der havde valgt en længere tur. Resten af dagen stødte nye spejdere og forældre til, alt efter hvor mange km de ønskede at gå. Alle sluttede ved hytten i løbet af søndag eftermiddag og aften, her blev uddelt bevis og mærker.

21. januar 2002. Gruppen har indstillet Nicole Mikkelsen til Lions Clubs Broager-Gråsten, ungdomsudveksling 2002, som i år er 5 uger til Japan. Nicole blev valgt og rejser i juli måned.

22.-30. juni 2001 Storspejderne på kanotur i Sverige

Juni 2002 Troppens sommerlejr i Schweiz på det internationale pigespejdercenter.

Juli 2002 2 senior spejder på lejr i Skotland

31. august 2002 Jubilæumsløb »Grogglen er løs« for spejdere, søskende, forældre og kammerater afholdt sammen med Broager drengegruppe.

9. november 2002 50 års jubilæum for Broager Pigegruppe.

Februar 2003 Ved årets gruppe tur uddeles »Den gyldne spade«, denne skal gives til den patrulje som har haft et særligt godt kammeratskab i årets løb, det betyder at de har vist vejen for hvordan et godt sammenhold og en god indsats giver resultat.

Juli 2003 30 spejdere og ledere tager på sommerlejr til Grønland, hvor de skal vandre i det sydlige.

Juli 2004 Hele gruppen tager på Blå Sommerlejr, korpsets landslejr, på Stevninghus i Kliplev.

August 2004 Der bliver fremstillet et nyt rafteskur.

Februar 2005 Gruppen beslutter at ændre gruppens navn til: Broager pige-spejder, i den forbindelse laves en hjemmeside med samme navn, der fremstilles fleecjakker med logo for at reklamere for gruppen.

Juni 2005 Storspejderene tager på sommerlejr til Skotland.

Mange af de ord som kendetegner spejderarbejdet for 50 år siden, er stadig ord som bruges om det at være spejder i dag.

Her følger nogle af de svar vi fik da vi spurgte nogle af pigerne: hvorfor er man spejder?

Mikroer (6-8 år): Det er hammer hammer fedt, det er dejligt at man må gå i mudder, det er sjovt at være på lejr, det er bare sjovt, vi laver mange forskellige ting.

Minier (8-10 år): Vi har det skide sjovt, vi tager på ture/lejre.

Spejder (12-17): Det er vildt sjovt, man lærer stadig meget, man får mange gode nye venner, gode fede oplevelser, ture til udlandet og primitive lejre, får anderledes udfordringer, lærer og oplever mange ting som du bare ikke oplever andre steder, vilde udfordringer, er meget ude i naturen.

Det har været spændende at snakke med spejdere og forældre, som på den ene eller anden måde har haft en tilknytning til Broager Pigegruppe gennem de sidste 50 år.

Alle har udtrykt, at mange af de ting som de har lært i deres spejderliv, stadig bruges på den ene eller anden måde i deres voksenliv.

Dejligt at opleve, at den glød, som blev tændt hos mange piger i spejdertiden, stadig kan mærkes at den brænder rundt omkring endnu i mange år.

Vi håber, at spejderilden - vil brænde i mange piger, langt ud i fremtiden.

Der var en købmand i Egersund, Ernst Lorenzen

af Birgit Christensen, Strandvej 27 A, 6400 Sønderborg

I min mors foto album er der et billede af købmand Ernst Lorenzen, under hvilket mor har skrevet: Død søndag 6. august 1972, 59 år gammel. Billedet, som var i ramme, var kastet i affaldscontaineren, da man ryddede op efter hans død. Der var åbenbart ingen familiemedlemmer, som ville have Ernsts billede, derfor tog min mor det med sig hjem.

Når vi ser på billedet af Ernst, mindes vi en god og venlig genbo samt en meget speciel person.

Ved sin død boede Ernst Lorenzen på Sundgade 25, mine forældre, Anna og Peter Schwartz, boede overfor på Sundgade 22.

Den første butik

Den 3. januar 1950 nedsatte Ernst Lorenzen sig som købmand i Egersund. Han forpagtede forretningen, der hidtil havde været drevet som Tatol-udsalg, hos manufakturhandler Walther Gundersen på Storegade, som det hed dengang, nu Sundgade 32.

Butikslokalet var ca. 30 m² og havde to høje smalle udstillingsvinduer. Der var fælles adgang til butikkerne via en lille gang fra Storegade.

I forpagtningsaftalen indgik en del fast inventar bl.a. reoler, tre diske, to vægte, og to chokoladeskabe i overtagelsen. Derudover havde Ernst Lorenzen rådighed over særskilt oplagsplads i gården til emballage; kælderpads i fornødent omfang samt ret til at benytte toilet og håndvask i ejendommens stueetage. Kopi af forpagtningskontrakten underskrevet 30. december 1949 på side 48-50.

Butikkens indretning

Bag døren til butikken stod en stor grå tank på 200 liter. Herfra solgtes petroleum, som Ernst Lorenzen tappede i kundernes dertil medbragte dunke på 2-5 liter.

På den længste væg, over mod snedkermester Johannes Hansen, var der en stor købmandsreol med et utal af store og små skuffer. Foran nævnte reol var der en montre samt en ekspeditionsdisk. Mellem købmandsreolen og ekspeditionsdisken var der en smal gang; her gik Ernst, når han ekspederede sine kunder. Herfra kunne han også let gå hen til kaffemøllen, som var placeret foran udstillingsvinduet, hvor den tog sig godt ud med det store blanke svinghjul.

Længst tilbage i lokalet, på samme væg, stod der et højt skab med glaslåger, det var placeret vinkelret ud fra væggen. Bagved dette store skab var der afsat plads, som var lige netop stort nok til et skrivebord og en stol. I denne lille krog udførte Ernst Lorenzen sit regnskab, og her tilbragte han sine få ledige stunder.

På al den resterende væglplads var der hylder, som gik fra gulv til loft. I de første år var belysningen sparsom, der var kun et par lamper i loftet, senere blev der opsat neonlys. Der var ferniseret trægulv.

Ernst Lorensens butik til venstre for Walther Gundesens forretning. Billedet er fra 1981. Facaden er her ændret fra de oprindelige 2 høje smalle udstillingsvinduer til et stort. Til venstre i billedet snedkermester Johannes Hansens hus.

Således var de ydre rammer for Ernsts virke, og sådan husker jeg, butikken var indrettet.

Ifølge forpagtningskontrakten skulle forretningen drives som en kolonialbutik med ret til salg af isenkram og papirvarer. Endvidere stod der anført, at forpagteren ikke måtte føre tekstilvarer og fodtøj. Walther Gundersen førte nævnte varer i sin egen butik, og han ønskede ingen konkurrence, kan man formode.

Skufferne var fyldt op med kolonialvarer: Mel, gryn og sukker, kaffe og te, svesker, rosiner og nødder, osv. Artikler som gær, fedt, smør og margarine handlede også i butikken. Dertil sæbe og vaskepulver, konserves, tobaksvarer, spiritus, øl og vand, slik og chokolade samt forskelligt isenkram og papirvarer. Lidt efter lidt øgede Ernst mængden af varer i sin butik, ligesom udvalget af varer også blev større; der førtes tillige lege- og gaveartikler, påske- og julepynt. Ikke én artikel havde en fast plads i butikken lige bortset fra mel, gryn og sukker og lignende.

For kunderne så det uoverskueligt ud, men ikke for Ernst Lorenzen. Spurgte man, om han havde en bestemt ting, så vidste han i regelen, hvor omtrent varen lå, og efter lidt besværlig søgen fandt Ernst varen frem, idet andre ting først skulle flyttes til en ny plads. Alle varer var efterhånden så blandede, som de kunne være, man kan sige, der var organiseret uorden. Man gik på opdagelse i Ernst Lorenzens butik.

Efter nogle år med lettere fordærlige varer, så som f.eks. smør, fedt og margarine, fik han klager over, at disse var for gamle – på den tid fandtes der ingen kølefaciliteter. Så blev nævnte varer fjernet fra hylderne, og der blev mere plads til flere gaveartikler.

Repræsentanterne stod i kø for at sælge varer til Ernst Lorenzen. Det var således, at hvis en repræsentant ikke havde solgt tilstrækkeligt andre steder, så aflagde han Ernst et besøg. Ernst Lorenzen bestilte varer, og repræsentantens udkomme var reddet den dag.

Butikken var nu stuvende fuld. Varerne stod tæt sammen, bagved, foran og oveni hinanden, flere ting skulle flyttes for at få fat på en ting, der var lag på lag. Der var altid kunder hos Ernst, og omsætningen må have været tilfredsstillende.

Ifølge forpagtningskontrakten med Walther Gundersen var der aftalt en fast husleje på kr. 100 månedligt de første fem år. Lejen skulle herefter reguleres afhængig af, om omsætningen var over eller under kr. 60.000.

Ifølge Bent Gundersen kunne hans far, Walther Gundersen, se at Ernst Lorenzen havde mange varer og mange kunder, som kom fra nær og fjern. Walther Gundersen skønnede, at omsætningen måtte være steget betydeligt i løbet af de første fem år og hermed udløse en huslejestigning.

Første gang lejen skulle reguleres (ifølge forpagtningsaftalen den 1. januar 1955) formåede Ernst Lorenzen at argumentere og overbevise Walther Gundersen om, at hans omsætning ikke var oversteget kr. 60.000.

De følgende fire år betalte Ernst fortsat kr. 100 om måneden i husleje. Hvert år, den 1. januar, lykkedes det Ernst Lorenzen at overbevise Walther Gundersen om, at han med nød og næppe kun lige havde nået sin vanlige omsætning, som lå lige under det magiske tal kr. 60.000, slutter Bent Gundersen.

Den fåmælte Ernst Lorenzen må have været en skarpsindig forhandler, idet Walther Gundersen ligeledes var en dygtig forretningsmand.

Efter ca. ni år var der så mange varer i den lille butik, at der kun var en smal gangsti hen til ekspeditionsdisken. Her var pladsen ligeledes trang, der kunne næsten ikke ekspederes, ej heller pakkes varer ind. Således har Ernst Lorenzen præsteret at pakke varer ind uden brug af bordplads, han kunne pakke gaver ind frit i luften, og der var heller ingen plads på skrivebordet bag det store skab.

Der var ikke længere albuenum hverken for kunder eller Ernst Lorenzen. Så besluttede han sig til at bygge en større butik.

Ny butik i 1959

På Sundgade 25 var der en ledig grund på ca. 1200 m², her byggede Ernst Lorenzen et hus på ca. 130 m² i et plan med kælder. Det blev indrettet med et lille badeværelse og et værelse/kontor på ca. 12 m². Her havde Ernst sin seng, og her kunne han lave sig en kop kaffe, de resterende kvadratmeter var indrettet til butik. Her skal det nævnes, at Ernst Lorenzen fra 1950 til 1959 var logerende hos Edith og Christian Sandbeck i Skippergade.

Ud mod Sundgade var der store udstillingsvinduer, og foran butikken var der parkeringspladser til i alt seks biler. Det meste inventar var nyt, der var neonlys i loftet og linoleum på gulvet.

Flytningen af varerne fra den gamle butik til den nye, foregik i pendulfart på snedkermester Johannes Hansens trækvogn, og det tog mange dage for Ernsts hjælpere.

Det forlyder, at Ernst Lorenzen var meget påholdende i pengesager, og at han ikke var kunde i banken. Ernst havde kapitalen i sin baglomme, den nye butik betalte han kontant.

Det fortælles også, at Ernst så sine kunder an om de var kreditværdige.

I den nye butik arbejdede og levede ungarlen Ernst Lorenzen. Kolonialbutikken var hans liv, og han brugte al sin tid i butikken. Ernst Lorenzen var kun borte fra butikken al den stund, det tog ham at spise sin varme middagsmad på kroen.

Ernst Lorenzens nye butik bygget i 1959. Sparekasse fra 1972 til 2004

I de første 2-3 år i den nye butik, var der fin plads til at komme omkring og kigge på varer. Petroleumstanken på 200 liter var placeret bagerst i butikken. Som butiksejer var Ernst Lorenzen ikke længere bundet af aftalen med Walther Gundersen; således udvidede han nu sit varesortiment med tekstiler og fodtøj samt garn og tråd. De nævnte varer var nu i konkurrence med Walther Gundersen.

Derudover kom der også maling og pensler på hylderne. Varer på køl samt dybfrost udgik, idet leverandørerne stillede særlige krav, og det syntes Ernst Lorenzen var for besværligt.

For hvert år øgedes mængden af varer i den nye butik. Efter få år var den lige så propfyldt med varer som i den gamle butik, inklusiv loftsrummet og kælderen - ja, selv på kældeutrappen stod der varer, der var kun plads til én fod på hvert trappetrin.

Hvordan var personen Ernst Lorenzen?

Da Ernst Lorenzen i 1950 kom til Egersund, var han 37 år gammel. Han stammede fra Frydendal ved Fårhus, og her boede hans forældre.

I halvtredserne cyklede Ernst hjem til sine forældre om søndagen. I tresserne, og så længe han havde sine forældre, kørte han på knallert til Fårhus. Både på cyklens og senere på knallertens bagagebærer havde han altid en kasse fyldt med varer, som han medbragte til forældrene.

Ernst Lorenzen havde også et par brødre. Det vides, at en bror var slagtermester i Sønderborg. Der var desuden en søster, som var gift med en landmand i Avnbøl.

Ernst Lorenzen var en pæn og nydelig mand, ca. 165 cm høj, alm. bygning og mørkt hår. Han havde et fast, alvorligt, men venligt blik. Han var altid pænt klædt på i skjorte med slips og mørke bukser.

I butikken var han altid iført en kakifarvet købmandskittel.

Ernst Lorenzen må beskrives som en ener, han havde sine egne meninger og han gjorde tingene på sin egen måde. Han var en mand, der ikke strøede om sig med ord - pauserne gav også mening. Han sagde aldrig noget uoverlagt, og kunderne måtte væbne sig med tålmodighed, når de skulle handle med Ernst. Han var en sand mester i få ord – pauser – og et blik på rette tid og sted - så havde han sagt, hvad han mente om den sag.

Ernst Lorenzens stemmeføring var spag, langsom og tydelig; han talte et pænt og kultiveret sprog. Han rømmede sig ofte – på den måde fik han yderligere tid – til at veje sine ord, før han udtalte sig. Ernst var en fordringsløs og tilbageholden mand, han befandt sig sikkert allerbedst, når han faldt i ét med tape-tet.

Ernst Lorenzen var også en ener i sin måde at bevæge sig på. Når han ekspederede tog det lang tid, idet han tænkte sig godt om, før han målbevidst slangede sig fremad på sin egen helt specielle måde. Når Ernst Lorenzen cyklede til kroen, cyklede han, som kun han kunne gøre det – langsomt og forsigtigt - og alligevel kunne han holde balancen på cyklen.

De kunder som har oplevet at se Ernst Lorenzen betjene kasseapparatet, glemmer heller ikke hans attitude, når han tastede beløb ind. Han førte fingrene i velovervejede bevægelser fra tast til tast, og afslutningsvis løftede han hånden og lod hele hånden falde tungt ned på totalknappen. Herpå kiggede han op på kunden, og med tydelig og velartikuleret stemme kundgjorde han beløbets størrelse. Hans stemmeføring og alvorlige mimik var patetisk.

Med denne beskrivelse fremgår det, at Ernst Lorenzen var en købmand, der ikke går tolv på dusinet af. Han var en stolt købmand i ordets bedste betydning, og han trivedes som fisk i vandet i sin butik.

Ernst Lorenzen evnede heller ikke at arbejde sammen med andre, han udførte selv alle opgaver. Han gjorde hvad han kunne for at holde rent hen til ekspeditionsdisken. Varerne var ofte støvede, støv var med i prisen.

Ernst Lorenzen talte ikke arbejdstimer, han tænkte ikke på fritid og han havde ingen omgangskreds.

Han havde et lille privatforbrug, udover købmands butikken ejede han kun en cykel og en knallert. Den største luksus han tillod sig var, som tidligere nævnt, den varme middagsmad, som han indtog på kroen. Købmandsbutikken var Ernst Lorenzens livsopgave.

Her er en historie om et par badesko og om orden, eller rettelig - mangel på samme.

En kunde ønskede at købe et par badesko. Ernst Lorenzen fandt kassen med den ønskede størrelse. Da han åbnede kassen, var der kun én badesko i - og hvad så? Til kunden sagde Ernst: »Kan I ikke komme i morgen, så har jeg fundet den anden badesko til jer«.

Næste dag kom kunden igen, Ernst havde fundet den manglende badesko, men nu kunne han ikke finde æsken med den første badesko. Der blev naturligvis ingen handel den dag.

Efter lukketid bankede kunderne på butiksrudden, så åbnede Ernst Lorenzen butikken, og kunderne fik de varer, de ønskede sig. Det samme gentog sig, hvis værten under en fest løb tør for de våde varer, så blev der ligeledes banket på butiksrudden, hvorpå Ernst stod ud af sengen og lukkede op. Han sagde altid, ganske besindigt: »Ja,..... jeg må jo ikke give jer drikkevarer, men..... så lad gå da.....« Ernst Lorenzen var imødekommende, han forsynede de tørstende med væde til ganen.

Hvis en kunde havde købt mange varer, eller Ernst Lorenzen syntes, han havde gjort en god handel, så vankede der chokolade. Højtideligt fremdrog Ernst en æske med chokolade frøer, han tog en frø op af æsken og lagde den på disken. Med højre hånds pegefinger skubbede han frøen ganske langsom fra sin kant af disken over til kunden, idet han med sagte stemme sagde: »Vær så god!« herefter kiggede Ernst Lorenzen op på kunden og der spillede et lille smil om hans læber.

Engang lå der en elektrisk barbermaskine fremme i sin æske ikke langt fra indgangsdøren. Barbermaskinen kunne let friste en svag sjæl til at putte den i sin lomme på vej ud ad butikken. Min far, Peter Schwartz, talte med Ernst om risikoen for at barbermaskinen kunne forsvinde, men det troede Ernst Lorenzen ikke på - den lå godt, hvor den lå.

Nogle dage senere var min far atter i butikken, barbermaskinen var væk, kun den tomme æske var tilbage. Far gjorde Ernst Lorenzen opmærksom på den tomme æske. Havde Ernst solgt barbermaskinen uden æske? ... Ernst kiggede tænksomt - og sagde så: »Nej,... jeg har ikke solgt den..... men, jeg ved,... hvor jeg kan hente den.« Som sagt så gjort, nogle dage senere lå barbermaskinen atter i æsken afventede en køber.

I Ernst Lorenzens baghave var der græs og æbletræer samt et gammelt rødmalet lysthus. Min far lejede baghaven, han lavede hønsehus og -gård, der blev købt en halv snes gæs og ænder samt en snes hanekyllinger til opfødning someren over. Ernst Lorenzen påtalte aldrig hverken lugtgener eller larm fra et snadrende og kaglende fjerkræhold. Ernst var en særdeles tålmodig mand.

Lysthuset fik naboernes store børn, deriblandt to af mine brødre, og deres venner lov til at hygge sig i. Der blev spillet høj musik på grammofonen, strøm og lys leverede Ernst gratis via en ledning ud af et vindue. Hvis de unge ikke selv kunne finde ud af at gå hjem omkring midnat, slukkede Ernst for strømmen. Så blev der mørkt og stille i lysthuset. Hermed er det fortalt, at Ernst Lorenzen havde et stort hjerte for byens ungdom, idet han var gavmild og eftergivende.

I alle de år Ernst Lorenzen havde butikken overfor mine forældres hus, blev han af og til inviteret på kaffe søndag eftermiddag. Ernst kom aldrig tomhændet, han medbragte chokolade, det var tit en Guldbarre. Ved kaffebordet var Ernst tilbageholdt i samtale, det var altid min far, der førte an i livlig snak og høj latter. Ernst nød kaffen og mors gode hjemmebag, og han havde en god appetit. Det var mine forældres opfattelse, at han nød deres selskab og være deres gæst.

Ernst Lorenzens genboere på Sundgade.

Til venstre i billedet: Sundgade 22, Anna og Peter Schwartz.

Rødstenshus med gavlf til Sundgade: Sundgade 16, Birgit og Bent Gundersen ejede ejendommen i en årrække.

Om sommeren gik Ernst ofte gennem vor have, naturligvis efter aftale med min far, ned til vandet ved Flensborg fjord. Han nød at soppe i vandkanten og hygge sig med børn og voksne, som også var ved stranden.

I det sidste par år Ernst Lorenzen levede, havde han af og til hjælp i butikken af en sød nabokone, Johanne Larsen, der sammen med sin mand drev en kiosk. Hun havde rigeligt at se til hjemme, men hun havde et godt hjerte, så hun hjalp Ernst i travle perioder. Desuden var Johanne Larsen nok den eneste, Ernst ville have til at hjælpe sig, idet hun var ekspeditionsvant.

Juleaftensdag havde Ernst butikken åben til sent om eftermiddagen. I de sidste år Ernst levede, blev han inviteret til julemiddag hos Johanne og Poul Larsen, det var nemt for ham efter en travl dag.

Mens Ernsts forældre levede, tog han hjem til dem juleaften. Hvordan han havde det med sine søskende, og om han holdt jul hos dem, kan ingen længe-
re huske - måske var han alene juleaften, indtil naboen inviterede ham?

De sidste to til tre år før Ernst Lorenzens død, tog han meget på i vægt, købmandskitlen kunne ikke længere knappes. Han blev let forpustet, og han var på alle måder tiltagende besværet.

Ernst Lorenzen var en mand, der kun konsulterede sin læge få gange i sit liv, men det blev nødvendigt, da hans ben hævede kraftigt, og han næsten ikke kunne gå. Ingen ved hvad han fejlede, men set i bakspejlet kunne det se ud som om, han havde hjerteproblemer.

En søndag udeblev Ernst Lorenzen fra kroen, hvor han spiste sin middagsmad. Kroværten tog hen til Ernsts butik og bankede på ruden flere gange uden resultat. Ernst kom ikke til døren – det var usædvanligt. Ernsts helbred skrantede, det var åbenbart for alle, og med det i baghovedet, kontaktede kroværten Johanne Larsen, der havde en nøgle til butikken.

Politiet blev tilkaldt, og sammen med naboen blev der låst op.

De fandt Ernst Lorenzen død i sin seng. Han døde, som nævnt, søndag den 6. august 1972.

Ernst Lorenzen blev begravet fra Bov kirke, og her blev han stedt til hvile i familiens gravsted.

Ernsts Lorenzens nærmest arvinger var hans søskende.

Butikken og alle varer blev solgt til en mand, som opkøbte dødsboer. Han afholdt udsalg i nogle måneder, og varer som ingen ville købe, blev smidt i affaldscontaineren og kørt på lossepladsen.

Her slutter historien om købmand Ernst Lorenzen med, at min mor, Anna Schwartz, samlede Ernsts billede op, for herefter at sætte det i familiens fotoalbum.

*Kilder: Birgit og Bent Gundesen, Sundgade 32, Egersund
Anna Schwartz, Sundgade 20, Egersund*

Personer, som er omtalt:

*Edith Sandbeck, død 1977, 60 år gammel
Christian Sandbeck, død 1985, 73 år gammel
Walther Gundesen, død 1973, 64 år gammel
Peter Schwartz, død 1983, 69 år gammel
Poul Larsen, død 1981, 66 år gammel
Johanne Larsen, død 2002, 73 år gammel
Johannes Hansen, død 1995, 89 år gammel*

Afskrift af dødsannoncen i »Jydske Tidende« den 8. august 1972.

Vor kære broder, svoger og onkel

Købmand

Ernst Lorenzen

Er pludselig død d. 6. august 1972 i en alder af 59 år.

Hans søskende.

Begravelsen foregår i stilhed fra Bov kirke.

På grund af begravelsen er slagtermesterforretningen
Alsgade 39, Sønderborg lukket onsdag 9. august 1972
fra klokken 12.00.

Hans Lorenzen

Afskrift af nekrolog i »Jydske Tidende« den 7. august 1972.

Købmand Ernst Lorenzen, Egersund.

Købmand Ernst Lorenzen, Sundgade 25, er død i en alder af 59 år.

Ernst Lorenzen var fra Bov, og han kom for 22 år siden til Egersund, hvor han drev en købmandsforretning med stor flid og interesse. Forretningen var hans et og alt. Han havde indrettet sit kontor til soveværelse. Han var ugift.

Afskrift af nekrolog i »Sønderjyden« den 8. august 1972.

Købmand Ernst Lorenzen, Egersund.

En kendt og afholdt forretningsmand i Egersund, købmand Ernst Lorenzen, Sundgade 25, er pludselig død 59 år gammel.

Købmand Ernst Lorenzen, der stammede fra Frydendal ved Fårhus, kom til Egersund i 1949, hvor han startede en købmandsforretning i ejendommen ved manufakturhandler Walther Gundesen.

I 1959 flyttede Ernst Lorenzen ind i egne lokaler i Sundgade 25, hvor han til sin død drev en kolonial- og isenkramforretning.

Han var ugift.

Mellem undertegnede manufakturhandler Walther Christian Gundesen, Egersund, som ejer og medundertegnede købmand Ernst Lorentzen, Frydendal, som forpagter er indgaaet følgende

Forpagningskontrakt.

Jeg, manufakturhandler W. Gundesen, der ejer ejendommen: art. nr. 131 af Egersund ejerlav, Broager sogn, indført i tingbogen for Egersund bind III blad 116, bortforpagter herved til købmand Ernst Lorentzen, Frydendal, den forretning, der hidtil har været drevet som tatoludsalg i min forsvante ejendom, paa følgende nærmere vilkaar:

1.

Forpagtningen omfatter et butikslokale med særskilt oplagsplads i gaarden til emballage og kælderplads i fornødent omfang.

Forretningen skal drives som kolonialbutik med ret til salg af isenkram og papirvarer.

Forpagteren maa ikke føre tekstilvarer og fodtøj.

2.

Forpagtningen tiltrædes den 3. januar 1950 og vedvarer til den 1. januar 1955 uden opsigelsesret fra ejerens side. Efter nævnte tidspunkt skal ejeren kunne opsiges kontrakten med 6 måneders varsel til en 1. april eller 1. oktober.

Lejeren skal ikke kunne opsiges lejemaalet før efter 1. januar 1951 og skal da meddele 6 måneders varsel til en 1. april eller 1. oktober.

3.

Forpagtningsafgiften andrager kr. 1.200,00 aarligt der betales

med 100.- kr. maanedligt forud hver den 1ste i maaneden. Den første maanedes leje betales dog den 3. januar 1950.

I afgiften er inkluderet omkostningerne ved levering af lys og varme til forretningen, hvilket leveres af ejeren uden særskilt vederlag.

Lejen reguleres hvert aars 1. januar, saaledes at den maanedlige leje forhøjes med 10.- kr. for hver 10.000.- kr., som omsætningen i løbet af det foregaaende kalenderaar har oversteget 60.000.- kr. og nedsættes med 5.- kr. maanedlig for hver 10.000.- kr. som fornavnte omsætning har ligget under 60.000.- kr.

4.

Forpagteren overtager under forpagtningen som fast inventar samtlige butikkens reoler, 3faste diske og 2 vægte, hvilke genstande ved forpagtningens ophør skal afleveres i samme stand som ved modtagelsen bortset fra den forringelse, der hidrører fra sædvanligt slid og slide.

Et cigarskab med elektrisk varme, 2 kokoladeskabe samt en disk-montre overtages til ejendom af forpagteren for en samlet pris af 500.- kr., der betales ved forpagtningens tiltræden.

5.

Forpagteren skal være forpligtet til at overtage det i forretningen værende varelager dog bortset fra de varer, der efter forhandling med tatol tages tilbage af dette firma. Varelageret opgøres ved overtagelsen den 3. januar 1950 til fakturapris dog at ukurante varer vurderes særskilt.

Prisen for varelageret betales af forpagteren i afdrag fordelt ligeligt over januar og februar maanedes 1950.

6.

Forpagteren skal have ret til at afstaa forretningen til en person, mod hvis faglige og økonomiske kvalifikationer ejeren intet kan indvende.

Under samme vilkaar skal forpagteren have ret til fremleje.

Forpagteren skal derhos have ret til for et tidsrum af indtil 6 maanedes at indsatte en bestyrer i forretningen.

7.

Forpagteren skal selv forestage sædvanlig vedligeholdelse af det lejede indvendigt samt vedligeholdelse af skilte, medens ejeren forestager udvendig vedligeholdelse iøvrigt.

8.

Væsentlige forandringer ved de lejede lokaler kan forpagteren kun foretage med ejerens samtykke.

9.

Forpagteren drager selv omsorg for at tegne glasforsikring, medens han ikke skal være pligtig til at tegne brandforsikring for inventar.

10.

Forpagteren skal have ret til medbenyttelse af et toilet og en haandvask i ejendommens stueetage.

11.

Forpagteren skal være forpligtet til at renholde gade og fortorv udfor den til hans forretning hørende facade.

12.

Forpagteren er underkastet bestemmelsen i lejelovens § 64 om pligt til at holde forretningen aaben og i forsvarlig drift.

13.

Skulle en af parterne i væsentlig grad misligholde sine forpligtelser ifølge nærværende kontrakt, da er den anden part berettiget til uden opsigelse at hæve kontrakten.

Som væsentlig misligholdelse skal det altid anses, at forpagteren udebliver med den i § 3. betingede forpagtningsafgift 5 dage over forfaldstid.

14.

De med nærværende kontrakt forbundne omkostninger betaler parterne hver med halvdelen.

Graasten, den 30. december 1949.

Som ejer:

M. G. Madsen

Som forpagter:

Ernst Lauritzen

Kulturudveksling med Fristad Folkhögskola i Sverige

Af Axel Juul Petersen med efterskrift af Tove Sørensen

Baggrund

Foruden det store antal jøder, der i efteråret 1943 blev bragt til Sverige, søgte et større antal andre danskere ly i Sverige de sidste år af besættelsen. Det kunne være personer, der var stærkt eftersøgte af tyskerne, og for hvem det var livet om at gøre at komme ud af Danmark. Der var andre, som med rette eller urette følte sig truede, og derfor søgte til Sverige.

Et antal af de flygtede var våbenføre og meldte sig til Den danske Brigade, hvor de gennemgik en grundig militær træning.

For det store flertal gjaldt det om at finde rimelig beskæftigelse under opholdet i Sverige. Svenskerne opretholdt en stor militær sikringsstyrke, så der var plads rundt om i mange »huller«, hvor svenskerne manglede en ledig hånd, og hvor danskere kunne gøre nytte.

I Broager fandt daværende lærer Carl Jensen sommeren 1944 det formålstjenligt at forsvinde fra Broager øer, som det hed, »gå under jorden«. Det lykkedes ham at komme til Sverige, hvor han fandt ophold på Fristad Folkhögskola, ca. 70 km fra Göteborg. Her blev han beskæftiget med undervisning og senere flyttet til Landsarkivet i Stockholm, hvor han beskæftigede sig med arkiveringsopgaver.

Carl Jensen, Broager. Skoleinspektør på Broager Centralskole fra 1946 til 1953. Han var seminarist fra Jelling Seminarium, hvor han tog lærereksamen i 1918. Fra 1920 var han ansat ved Broager Skole. Carl Jensen søgte og fik bevilling til at drive biograf på Forsamlingsgården kort før besættelsen. Det skete for at forhindre, filmene fremover ville blive vist i et lokale, hvor de hjemmetyske foreninger holdt til.

Fristad Folkhøjskole, hvor skoleinspektør Carl Jensen var lærer under sit ophold, på flugt fra tyskerne i 1945.

Fristad Folkhögskola

Fristad Folkhögskola har til huse i bygninger, der var kaserneområde fra 1745 til 1914 for Elfsborg regimentet og som omfatter et større antal fritliggende træbygninger, hvoraf nogle har en betragtelig alder. Foruden de gamle militære bygninger er der moderne indkvarteringsmuligheder for eleverne. I officersmessen, der er festsal, er der rundt på væggene malerier og indskrifter til minde om de slag, regimentet har deltaget i. I det tidligere krudtmagasin – nu museum – findes opslag om advarsel mod lys og ild, våbenmagasinet (tøjhuset), kommandantboligen (nu bolig for skolens rektor) er andre reminiscenser fra skolens oprindelse. Under 1. Verdenskrig var der igen indkvarteret militær på skolen.

Eleverne er 20-22 årige piger, der forbereder sig til optagelse på sygeplejeskoler, eller unge mænd, der kunne tænke sig en fremtid inden for politiet. Der er ingen afgangseksamen, men opholdet slutter med en udtalelse fra skolen. Der er plads til 130-140 elever og ansat 25-30 lærere.

Fristad er et mindre bysamfund med en del industri, og den nærmeste større by (ca 20 km) er Borås, en købstad på 40-50.000 indbyggere.

Nordisk samarbejde

Vel hjemme igen i 1945 fortsatte Carl Jensen arbejdet på skolen i Broager, nu som skoleinspektør, efter at den tidligere overlærer J.P. Damtoft var gået på pension.

Allerede før krigen var Carl Jensen optaget af ideen om nordisk samarbejde, og nu så han muligheden for at arbejde videre med det. I sommeren 1947 samlede han en del unge fra Broager Ungdomsforening, som han var formand for, til en tur til Fristad, hvor man blev indkvarteret på højskolen.

Broager Skole

Allerede året efter skolesammenlægningen i 1950 drog det første hold elever fra IV mellemskoleklasse (9.årgang) af sted ledet af lærerne Dorothea Hansen og Knud E. Pedersen. Med et par undtagelser var der herefter hvert år elever fra 9. årgang på lejrskole i Fristad. I 1953 rasede der en paratyfusedepidemi i Sverige og i 1962 omlagde man skoleåret i Broager fra forårs- til sommerskoleår, så disse år kom der ikke nogen klasser af sted.

Udgifter til turene var først og fremmest færgebilletter. Togturene var gratis for elever og lærere, ophold og ture i Sverige betaltes af Højskolen, så sammen med et mindre kommunalt tilskud blev det økonomisk overkommeligt.

Billedet er fra Broager Skoles besøg i Fristad fra den 29. maj til 6. juni 1957, hvor IV mellem (9. årgang) var på besøg. Lærer Knud E. Petersen og Birthe Juul Petersen, klasselærer, var ledsagere (yderst i billedets venstre hjørne). Til højre for hende, sidder Maga Høgh, gift Hansen, Nybøl, som var ung pige på Højskolen. Hun ledsagede klassen på deres udflugter. Midt i billedet sidder Kirsten Bønneland, Skodsbøl.

Rejsen

De første år startede turen meget tidligt om morgenen fra Sønderborg mod Frederikshavn. Alene det at skulle rejse med tog, var nyt og ukendt for en del af eleverne og i sig selv en oplevelse. Rutebil og bil var man vant til – men jernbanetog!!

Fra Frederikshavn sejlede man med de hvide »Sessan færger« til Göteborg og herfra med bus til Fristad. Det var mørkt, når man nåede indsejlingen til skærgården, så den fik man ikke at se på denne del af turen. Efter en streng vinter var vejene i Sverige slemt medtagne, så det tog lang tid at køre de ca. 70 km fra Göteborg til Fristad, hvor plejemor ventede med noget at spise. Herefter var det blot på hovedet i seng, og i modsætning til så mange andre lejrskoler, hvor første nat nok kan være noget livlig, var her fuldstændig ro – eleverne sov. Senere gav DSB tilladelse til at benytte lyntoget »Nordpilen« fra Tinglev, og så nåede man Fristad ved 18-tiden og kunne få lidt af skolen og omegnen at se den aften. Men man sov nu alligevel godt efter den ret lange og trættende rejse.

Program

Højskolens lærere med rektor i spidsen havde hvert år tilrettelagt et program. Det kunne variere fra år til år, men et af hovedpunkterne var altid, at vore elever mest muligt skulle være sammen med de svenske, for at de kunne fornemme den svenske sprogtone, og at vi skulle se store og små industrivirksomheder. De svenske elever, der godt nok var tre fire år ældre end vore, gjorde deres bedste for at gøre opmærksom på ligheder og forskelle på de to sprog. Vore elever erfarede, at mange svenske betegnelser på ting og sager i høj grad lignede dem, de kendte fra forældre eller især fra bedsteforældre. Når der var lejlighed til kirkegang, hørte vore elever svenskerne synge salmer på melodier, de rigtig godt kendte.

Nogle få kilometer fra Fristad ligger lenets hovedby: Borås. Såvel i Fristad og i Borås som i omegnen findes et antal industrivirksomheder af varierende størrelse. Vore elever kendte ikke meget til industriarbejderes forhold på arbejdspladsen, så her var mulighed for at vise ældre som helt moderne arbejdspladser. I Fristad fandtes en mindre, helt moderne tekstilfabrik, i Borås en fabrik, der fremstillede de dengang helt nye kunstfibre som Rayon og Nylon, et »glasbruk« der holdt de gamle håndværkstraditioner med fremstilling af glasvarer i hævd, og som noget helt specielt: Volvos samlefabrik i Göteborg.

Som regel indgik også et besøg på »Västgöten Demokraten« med omvisning, beværtning med kage og sodavand og fotografering til avisen (Högskolan kunne jo også nok bruge lidt PR !!!)

Naturligvis måtte den svenske natur være et emne for lejrskolen, så der indgik altid en tur i den svenske storskov med beretninger om skovdrift i Sverige. Skovturen omfattede som regel også besøg på et større, fuldautomatiseret

savværk, hvilket så også faldt godt sammen med et besøg på en papirfabrik, den dag man var i Göteborg.

Göteborgdagen sluttede oftest med besøg i etablissementet »Liseberg«, der er som Tivoli i København – bare større.

Det sydlige Sverige var indtil for ca. 450 år siden dansk og grænsede op til Sverige. Langs denne grænse findes fortsat levn af grænsebefæstninger, og besøg på en af disse kunne give anledning til historiske overvejelser.

Vore elever samlede stof og noterede, så de senere, samtidig med bearbejdelsen, af den enkelte kunne udarbejdedes en skriftlig rapport om hele turen.

Folkedansere

Samtidig med Broager Skoles elever deltog i 1952-turen et hold folkedansere fra folkedanserforeningen i Broager under ledelse af ægteparret Hald fra Skelde. Folkedanserne gav opvisninger forskellige steder bl.a. i Borås og på Liseberg i Göteborg.

I 1949 tog 37 sønderjyder, alle medlemmer af Foreningen Norden, på genvisit til Fristad under ledelse af Carl Jensen. På billedet herover, der er taget ud for Göteborg foran kunstmuseet, ses Carl Jensen yderst til venstre, og derudover ses bl.a. fam. Postborg fra Egersund, fam. Frederiksen fra Brunsnæs, fam. Knud E. Petersen, Broager og togfører Hald, Skelde, der dengang var 70 år og ældste deltager. Yngste deltager var 16 år.

Socialt samvær

Selvom Fristadturene i lighed med andre lejrskoler havde et betydeligt fagligt indhold, var det sociale samvær mellem eleverne og mellem elever og lærere af ganske betydelig værdi.

Ligesom forældre stort set kun kender skolen gennem eleverne, kender lærerne ofte kun eleverne fra skolen. På turen til Fristad eller på andre ture som lejrskoler og lign. kommer alle til at kende hinanden lidt fra en anden side - det kan være ganske nyttigt. Når »gamle« elever og deres lærere senere mødes, er det da også ofte netop dette forhold, der kommer på tale.

Besøg fra Fristad

Det var naturligvis Carl Jensens tanke, at besøgene skulle være gensidige. Gennem en årrække havde skolen derfor en gang om året besøg af eleverne fra Fristad. De blev indkvarteret hos familier i eller omkring Broager. Der blev tilrettelagt ture for dem til seværdige steder og arrangeret sammenkomster med dem, hvor forældreforeningen var særdeles aktiv.

Nu havde svenske elever jo ikke været i udlandet, hvis ikke de havde været i Tyskland, så en tur over grænsen til historiske steder, var altid et programpunkt. Et af de første år havde vi fra dansk side ikke taget os i vare for elevernes indkøb af spiritus. Told- og paseftersyn foregik i den gamle hvide grænsebygning, hvor man gik ind i den ene ende og gennem en lang gang med en dør midtvejs til adskillelse mellem told og paspoliti, til man kom ud.

De første elever (piger) havde passeret tolderne, da en gendarm kom ind og meddelte, at der var spiritusflasker ude i bussen.

Altså fat i pigerne og så om igen. Nu havde gendarmene gjort klar til det helt store eftersyn med en mand posteret ved døren mellem de to afdelinger.

(Pigerne gav senere klart udtryk for, at de fandt tolderne lovligt nærgående i jagten på små flasker og cigaretter).

Udveksling

Det var Carl Jensens tanke, at udveksling af elever fra skolerne ikke skulle være det eneste, men at også udvekslinger mellem voksne måtte være målet. Det fremgår af Forældreforeningens protokol, at Jørgen Jacobsen i 1968 besøgte Fristad og underviste på højskolen, og det vides, at et mindre antal lærere fra Broager Skole også har været udvekslet med svenske lærere.

Carl Jensen døde i efteråret 1953 og oplevede således kun at se sin drøm opfyldt nogle få gange. Han efterfulgtes af Jørgen Jacobsen (inspektør fra 1954 - 68), der gerne så ideen fortsat. Han foreslog en lærertur til Fristad i efterårsferien 1955, men da det kom til stykket, deltog kun fem lærere med ægtefæller. I et lejet »rugbrød« tog man af sted - med nogen ængstelse for at komme til at køre i venstre side i Sverige.

Mellem de faste lærere på Fristad Folkhøjskole og lærere på Broager skole udveksledes breve gennem en længere årrække, og lærere fra Fristad besøgte en årrække lærerne i Broager, ligesom lærere fra Broager lejlighedsvis »kom forbi« Fristad.

Også på anden vis opnåedes der kontakt mellem Broager og Fristad, idet Anne-mi Jessen f. Hansen i 1 år arbejdede på Højskolen og siden holdt kontakt med en af lærerne. Sylvia Hinze var ligeledes ung pige deroppe, men det længste ophold havde Maga Hansen f. Høgh, Nybøl, der af to omgange var kokkepige i 4 år i alt. Der er stadig kontakt til andre ansatte i køkkenet, bl.a. gennem en vandre-bog.

Det klinger af

Det er mere end 50 år siden de første kontakter blev etableret, og der er ikke mange tilbage fra den tid.

Viceinspektør A.C. Rasmussen var en flittig redaktør af forældreforeningens protokol, hvor man kan læse om de mange hold, der tid efter anden fik en stor

Carl Jensen byggede i år 1948 sin bolig på Vesterbakke nr. 9, som i dag bebos af datteren Erika Jensen. Med sit engagement i kulturudvekslingen mellem de nordiske lande og sikkert også af taknemlighed over sit ophold på højskolen under sin flugt, kaldte han sit nybyggede hus: FRISTAD.

oplevelse af en tur til Fristad, og om betydningen af forældreforeningens støtte til turene.

I 1972 vedtog forældreforeningens bestyrelse at stoppe for Fristad-turene bl.a. fordi man nu havde ret så mange elever i 9. årgang på Broager skole, og fordi man fandt aldersforskellen mellem de svenske og de danske elever for stor til, at de gensidigt fik noget ud af turene.

Antallet af elever, der har været med på Fristad turene er ikke talt op, men det bliver alligevel gennem årene til nogle stykker, som gennem denne udveksling fik en lille ide om praktisk nordisk samarbejde.

Efterskrift

Far blev en aften i forsommeren 1944, jeg husker ikke datoen, opsøgt af politibetjent Anton Linnet, fortæller Tove Sørensen. Denne havde fået at vide, at far ville blive anholdt af Gestapo. Far og mor fik travlt med at pakke og finde de nødvendige ting frem og far cyklede så om natten over til min mand og jeg, der på det tidspunkt havde en gård i forpagtning ved Fjordvejen.

Tidligt næste morgen tog far toget fra Tørsbøl og rejste i første omgang til Keldstrup pr. Vig på Vestsjælland, hvor der boede en tidligere kollega. En tid fungerede han som lærer på Vallekilde Højskole, men sidst på året blev han genkendt af en elev, der stammede fra Nybøl. Da sladdereren begyndte at løbe henede, blev det nødvendigt for ham at flygte til Sverige nytårsaften 1944/45. Jeg kan også fortælle, at nogle dage efter far havde forladt Broager, blev mor opsøgt af Gestapo i sit hjem og var i forhør på en ret barsk måde. Ligeledes blev mors og vores telefon aflyttet i flere måneder efter flugten. Det kunne man nemlig høre, da der kom et »knæk« i røret.

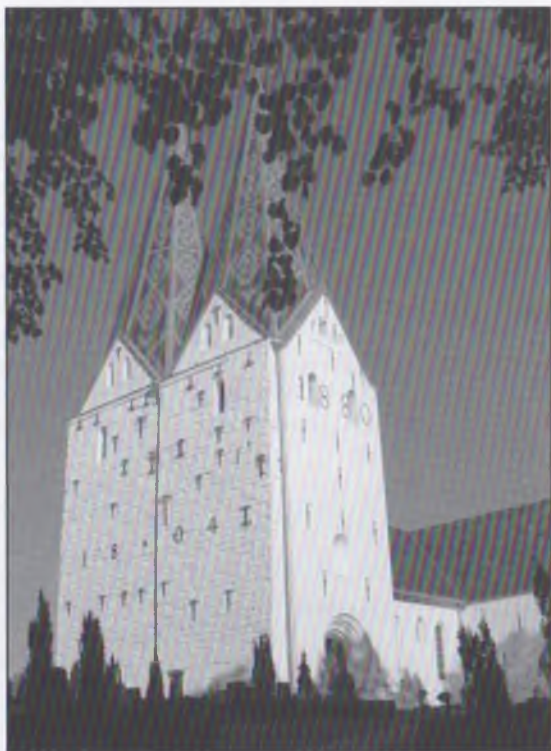
Restaurering af Broager Kirkes tårn og spir

Af Erik Breum, menighedsrådsformand

Indledning

I begyndelsen af december måned, fredag den 3. december 1999, blev Danmark, og herunder Broagerland, hærget af en nærmest orkanagtig vinterstorm. Vinterstormen blev starten på den egentlige restaurering af tårn og spir på Broager Kirke.

Menighedsrådet havde håbet på en lille pause i de store kirkerestaureeringsudgifter, idet vi på daværende tidspunkt endnu knap var helt færdige med restaureringen af kirkens ydre og indre rum i øvrigt - og da slet ikke med at betale for den store restaurering. Men det gik anderledes. Lørdag den 4. december 1999 kontaktede kirkeværge Ruth Nissen menighedsrådets arkitekt Hans Lund, Rød-

Broager Kirke

ding. Kirkeværgen oplyste, at det så ud til, at det ene af Broager Kirkes to spir - det søndre - efter stormen nu stod skævt i forhold til det andet. Efter samråd med menighedsrådets arkitekt vurderede vi, at det også ville blive nødvendigt at få en ingeniørs vurdering af situationen. Ingeniør Pcter Riisøe-Hansen, Fa. Birch & Krogbøe (firmaet havde menighedsrådet tidligere benyttet til at vurdere kirketårnets tilstand m.m.), blev kontaktet, og den 7. december 1999 blev kirken besigtiget såvel udefra som indefra for at vurdere spirets skævhed. Det var ikke let, da spiret, pga. af sin form, synes forskelligt alt

efter hvilken vinkel det ses under - og hertil kom, at spiret har et par indbyggede skævheder, ligesom skifertagets mønster bidrog til, at en vurdering var vanskelig. Men efter, eksperterne havde beset spiret fra alle vinkler, blev det konkluderet, at spiret var skævt. Det søndre spir hældede mod øst i forhold til det nordre spir, og vindfløjen var desuden blevet bøjet. I øvrigt oplyste kirkegårdslederen, at han og det øvrige kirkegårds personale klart kunne se en forskel om morgenen efter stormen. Der blev udarbejdet en rapport, som bl.a. konkluderede, at samlingerne i spiret skulle sikres, at toppen af spiret skulle kontrolleres fra en lift eller kran, og vindfløjen samtidig skulle kontrolleres. Man konstaterede også, at der var huller i skiferen, som skulle lukkes/tættes. Rapporten konkluderede afslutningsvis, at spiret evt. kunne vente med opretning og anden grundigere gennemgang/renovering til skiferbeklædning evt. skulle omlægges. Rapporten blev sendt til de kirkelige myndigheder, Nationalmuseet samt vort forsikringsselskab, som var Almindelig Brand.

Situationen blev vurderet frem og tilbage, og tiden gik, men mandag den 6. august 2001 kørte Vamdrup Specialtransport ind på Broager Kirkegård med en stor lift med "kurv". Inden havde Vamdrup Specialtransport været i kontakt med Vejrcentret i Skrydstrup, som havde bekræftet, at de ikke forventede, at vindhastigheden den dag ville komme over 5 sekundmeter. Der skal et ret kraftigt kranmateriale til for at kunne komme op til toppen af spiret, og så skal vejret arte sig fra den pæne side. Med en vindhastighed over 5 sekundmeter vil det simpelthen ikke være forsvarligt at arbejde i toppen af spiret.

Skygger på spir - optaget fra lift efter den første store storm

Lidt historie

Den kongelige bygningsinspektør, arkitekt m.a.a. Rolf Graae, skriver bl.a. i 1985 under overskriften:

"Tårnrum og indgangsportal:

Kirketårnet i Broager har en usædvanlig spændende bygningshistorie. Allerede ved kirkens opførelse var et tårnbyggeri planlagt, hvorom tydelige spor i tårnets 2. stokværk bærer vidne, men først i senromantisk, unggotisk tid realiseredes det storslåede tårnanlæg, som blev godt 4 meter bredere end skibet. Murtykkelsen til denne vældige bygning har man frygtet var underdimensioneret, og i tiden 1250 - 1300 øgedes de indvendige vægge med forneden 3/4 meters mur. Det er gennem denne ombygning de endnu bevarede interiører har fået deres karakter. Istandsættelser har gennem tiderne medført omfattende indgreb i det gamle murværk, således er syd- og vestsiden, som på et tidspunkt støttedes af stræbepiller, blevet forstærket gennem meget kraftig skalmuring. Spirene i Broager Kirke stod i 1804 spånklædte, idet dog de nederste 2,5 meter var tækket med kobber."

I 1890 bliver de spånklædte spir udskiftet med skifer. Det betyder, at skifer-spirene på Broager Kirke har holdt i godt og vel 100 år.

Ellers viser det sig faktisk, at der går omkring 70 år mellem hver hovedrestaurering. Broager Kirke blev hovedrestaureret i årene 1924 - 27 og så igen i perioden 1995 - 1997.

Allerede i oktober 1984 omtalte Nationalmuseet v/Harald Langberg behovet for en vis restaurering/istandsættelse af de 2 spir på Broager Kirke. Harald Langberg skriver bl.a., at Broager Kirkes tagværker er særdeles værdifulde. Næsten urørte tagværker er på det nærmeste en enestående situation i dansk kirkearkitektur. Dette skyldes ikke alene, at tagkonstruktionerne i sig selv er interessante, men også at man i de senere år har fået øjnene op for, hvordan man ved hjælp af tagværkerne kan datere en kirke og dens tilbygninger. Det er derfor af overordentlig stor betydning, at Broager Kirkes tagkonstruktioner bevares. Langberg skriver videre: Tagkonstruktionen i spiret synes at være næsten intakt. Konstruktionen er utraditionel, opbygget som et fritstående klokkehus' tagværk omkring en stor midterstolpe - kongen - omgivet af spær, der er forbundet med hanebånd. Generelt synes tilstanden - når tagværkets alder tages i betragtning - ganske sund. Det værste problem synes at være stolpernes tilsætning i bunden. Her er træet rådnet og angrebet af insekter.

Restaurering af de to spir påbegyndes

Da restaureringen af Broager Kirke nærmede sig sin afslutning, indeholdende nyt tag på skib, kor, korsarme og sakristi, talte kirkeværge Ruth Nissen med ggl. Bygningsinspektør, Niels Vium om behovet for en restaurering af

Det søndre spir er »ramt« og har fået en kappe på.

nedtagning af skifer på det søndre spir. Erfaringerne fra søndre spir blev så brugt i forbindelse med nedtagning af skifer på nordre spir. Vejrguderne var ikke med os, idet vi både i 2004 og 2005 oplevede storme, der var så kraftige, at de tog godt fat i spir og konstruktion. Den ene storm var så voldsom, at den blæste skifer og plader fra stilladset over på Kirkegade og ramte enkelte steder også bygninger. Heldigvis skete der ingen personskade, men Kirkegade måtte lukkes, og gudstjenesten blev aflyst søndag den 9. januar 2005. Stilladsplader ramte også skifertaget i både korsarme og skib og forårsagede huller i taget.

Der viste sig i øvrigt mange spændende ting i forbindelse med, at skifer blev nedtaget på hhv. det søndre og det nordre spir.

Konstruktionen viste sig at være meget speciel, da den består af en faktisk meget spinkel ydre konstruktion, der hviler på en kraftig indre konstruktion, som når halvt op i spirene. Dette har givet en vis stabilitet, men kan også have ført til større bevægelser i konstruktionen, end man ellers ser, og det kan have været en medvirkende årsag til, at så mange af samlingernes nagler simpelthen var væk.

tårn og spir ved Broager Kirke. Vium sagde dengang bl.a., at det ville blive en meget større opgave at få restaureret de to spir, da vi så skulle have fat i hvide skifersten.

Det viste sig imidlertid hurtigt, at det var umuligt at skaffe hvide skifersten, og menighedsrådet vedtog derfor, efter råd fra vores arkitekt, at vi i stedet måtte benytte lysegrønne skifersten. Da vi langt om længe skulle til at tage de gl. skifersten ned, viste det sig, at de gl. skifersten, til stor forundring for vores arkitekt, rent faktisk var lysegrønne. Hele arbejdet blev i øvrigt meget forsinket på grund af leveringen af røde skifer (som vi skulle have sejlet hertil fra Kina). Efter stilladset var sat op og godkendt som arbejdsplads, påbegyndtes arbejdet med

Tømmerstykker og samlingerne mellem dem var meget forskellige, og de beslag, der var anvendt, kunne ikke standardiseres, men måtte stort set alle udføres efter måltagning på stedet.

Ingeniør Peter Riisøe-Hansen, Fa. Birch & Krogboe, prøvede at udregne styrken i en tap/nagle-samling ud fra forudsætninger om træ af en vis kvalitet - og nåede frem til, at en tap/nagle-samling beregningsmæssigt kun lige kunne klare

det, den skulle, men mister den naglen, bliver nabosamlingen overbelastet. I nordre spir fandtes træværk med forkullet overside. Det formodes, at skyldes lynnedslag/lynbrand. Heldigvis har ilden ikke fået ilt nok til at kunne brænde helt igennem træværket.

En kompliceret samling på det søndre spir

Tilloddet blycylinder

I forbindelse med arbejdet på de to spir fandt blikkenslageren i det ene af de to vindfløjes inddækninger mod tagfladen en tilloddet blycylinder, hvori der var gemt forskellige ting fra skifertagets udførelse i 1890. Cylinderen er i ca. 2 mm sandstøbt bly, og den har en diameter på 9 cm og en højde på 19 cm.

I cylinderen var efterladt følgende indhold:

- Flensburger Annoncenblatt (Dienstag den 2. September 1890)
- Flensburger Nachrichten (Donnerstag den 11. September 1890)
- Flensburger Norddeutsche Zeitung (Sonnabend den 13. September 1890)
- Flensburger Norddeutsche Zeitung (Freitag den 12. September 1890)

Herudover blev fundet

- 10-pfenning, Deutsches Reich 1871
- 5-pfenning, Deutsches Reich 1876
- 2-pfenning, Deutsches Reich 1875
- 1-pfenning, Deutsches Reich 1875

Og endelig - og måske det mest spændende:

- Indpakket i olieret papir en note fra L. George, Dach- und Schieferdecker
- Indpakket i olieret papir med 1890 påskrevet: Brev fra Ludwig Reuter, Probst und Hauptpastor

Hermann Johannsen, Broager, har velvilligt oversat brevet fra Ludwig Reuter til dansk, og det lyder som følger:

Efter at nogle af siderne af de hidtil træspåne belagte tårne på Broager Kirke til en ny belægning trængede, er der efter anmodning fra formanden, førstepræsten Reuter, af kirkeforstanden (Menighedsrådet) den 25. april 1890 besluttet, at begge tårne skal have ny skiferbelægning.

Denne beslutning blev den 12. maj 1890 godkendt af Kirkekollegium.

Skifertækkermester L. George fra Flensborg fik arbejdet med nytækning af tårnene overdraget, og af den samme i månederne august og september 1890 blev arbejdet udført.

Nedbrydningen af den gamle tagdækning, nyindklædning af tårnene med brædder og det som måtte vise sig nødvendigt at undermure og udbedre ved gavlene har murer Lorenz Hansen, som samtidig var kulegraver og kirketjener i Broager, udført. Det tømrerarbejde som bestod i at styrke bjælkerne og fremstilling af nye spidser til begge tårne har tømrermester Ludwig Gröne fra Broager udført. De nye "Helmstangen" (tværgående ankre) har smeden Christian Christensen fra Broager udført.

Udgifterne bliver først dækket af et lån. Til lånets afdrag bliver der udskrevet en ekstra kirkeskat i nogle år. Pr. 1890 er denne skat af en sum på 1000 M - et tusinde Mark, besluttet og opkrævet.

Førstepræsten var i disse år og siden 1884 Ludwig Andreas Reuter. Efter 1886 samtidig provst af Sønderborg Provsti.

Fra 1864 - 1884 diakon i Broager. Ernst Schumacher var diakon siden 1888.

Kirkeældste (Menighedsråd) var Claus Petersen Wolff - gårdejer fra Gammelgab, Jørgen Andersen - husmand fra Dynt, Lorenz Andreas Dethlefsen - teglværksejer fra Egersund samt Andreas Jørgensen - husmand fra Smøl Mark.

Herren skærmer (beskytter) den gamle ærværdige bygning af Guds hus og dennes højtragende tårne også fremover. Han lader frem for alt sit rige komme og velsigner opbygning af sin menighed.

Broager, den 22. september 1890   Ludwig Reuter. Provst og førstepræst.

Ved en lille ceremoni på byggemødet den 15. december 2004 blev 2 zink/blycylindre fyldt med oplysninger om projektet og efterfølgende loddet til. Den ny cylinder, der har en indvendig diameter på 70 mm og en længde på godt 30 cm, bliver indlagt i zinkafdækningen i toppen af spiret. I beholderen er indlagt:

- En kortfattet beskrivelse af projektets baggrund og forløb, samt en liste med byggeudvalgets medlemmer og medvirkende firmaer,
- En række digitalfotos af spir og arbejder, samt medvirkende, med datoer og navne på de afbillede,

- JyskeVestkysten
- Danmark møntsæt 2004, incl. særudgivelsen - kronprinsbrylluppet. En meget smuk samling med etui og beskrivelse,
- Danske frimærker 2004. Ligeledes et meget fint sæt.

Den gamle cylinder blev foret med zink og fyldt med en kort beskrivelse af fundet i 2004, kopier af de vigtigste elementer fra det oprindelige materiale og oversættelser af de tyske tekster.

Bladguld rundt om spir

Da skifret blev taget ned, konstaterede vi, at der højt oppe i toppen sad en række små kobberplader i skifertæknin-gen. Først troede håndværkerne, at dette var en egentligt rent teknisk foranstaltning - at kobberet skulle holde algevækst nede, men det viste sig, at der på kobberpladerne var rester af bladguld, så kobberpladerne har nok været indlagt som ren ”pynt”. Menighedsrådet besluttede herefter på et møde, at der igen skulle sættes bladguld rundt om spirene. Udgiften hertil blev ca. 75.000 kr.

Det næsten færdige resultat. Søndre spir har fået nye skifre og 2 kranse med bladguld.

Vejrhanerne

I den sidste storm tog vejrhanen på det nordre spir stor skade og kunne desværre ikke repareres længere. Der måtte derfor støbes og laves en ny. Derfor kan man i dag - på trods af, at det virkelig er forsøgt at slibe, smøre og justere hanen på det søndre spir, således at den skulle være i god stand - opleve, at de to haner peger i hver sin retning. Det er naturligvis ikke i orden, men menighedsrådet har her lyttet til eksperter og set på økonomien.

Den nye vejrhaner er klar til at blive sat på det nordre spir

Hanen på det søndre spir er det, man i det museale sprog kalder bevaringsværdig - derfor blev den ikke udskiftet. Vil man derfor være sikker på den rigtige vindretning - så skal man blot holde øje med vejrhanen på det nordre spir.

Afslutning

Menighedsrådet er på besigtigelse (Preben Blomgreen, Karin Petersen og Stefan Klit Søndergaard.

gelse på tårn og spir (imens stillads endnu var fuldt intakt). Vi havde aftalt tidspunkt og form, men ville så, for at være sikker på, at alle formaliteter var i orden, lige checke hos forsikringsselskab m.m. Vi blev fra alle sider på det kraftigste frarådet at lave et sådan arrangement. Skete der noget uforudset, ville det være meget vanskeligt at placere et ansvar. Menighedsrådet fulgte arbejdets gang gennem referater fra byggemøder (som kirkeværgen altid deltog i - af og til suppleret med formanden) - ligesom menighedsrådet var på stilladset for at se arbejdet skride frem, men også for at nyde den pragtfulde udsigt, der er ud over Broagerland fra toppen af spirene på Broager Kirke.

Kirkeværgen Ruth Nissen samt arkitekt Hans Lund besigtiger arbejdet på kirkens spir.

Bilag

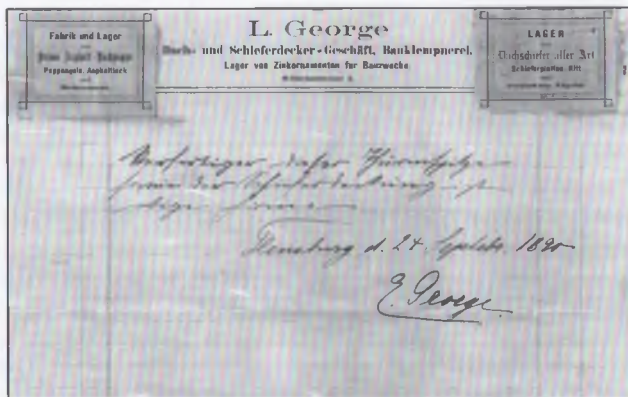
Blycylinderen med indholdet fundet i spiret.

Blycylinderen

Aviserne

Tekst - på dansk: Udførende af Tårnspidser tillige med skiferdækning er ovennævnte firma.

Indem einige Theile der bisher mit Holzschindeln gedeckten Thürme der Kirche zu Breacher einer neuen Bedeckung bedürftig geworden waren hat auf den Antrag des Versicherten, Hauptpastor Reuter, der Kirchenvorstand am 25ten April 1890 beschlossen, beide Thürme mit Ziegeln neu decken zu lassen.

Dieser Beschlus wurde am 19ten Mai 1890 vom Kirchencollegium genehmigt.

Zum Ziegeldacker Meider L. George in Herabring ist die Arbeit von Bauarbeiten der Thürme übertragen und von demselben in dem Monat August und September 1890 ausgeführt worden. Die Abdeckung des alten Daches, Verkleidung der Thürme mit Backstein und die sonst als notwendig erweisenden Ausbesserungen und Ausbesserungen von den Geldebeitrat der Mäurer Lorenz Hansen, der seit zugleich Feldermeister und Kirchenverwalter, in Breacher ausgeführt. Die Zimmerarbeiten, welche in Herstellung des Gerüsts und Herstellung neuer Treppen auf beiden Thürmen bestand hat der Zimmermeister Ludwig Fröbe in Breacher, die neuen Malereien der Innwand Christenbrüder in Breacher gemacht.

Die Kirchthürme wurden zunächst durch eine Holzecke gedeckt, zu deren Abzug eine Kirchen-Montage einige Jahre angewendet werden muss, was 1890 ist die selbe in der Höhe von 1000 fl. ein Tausend Mark beschossen und erhalten worden.

Hauptpastor war in diesem Jahre, wie seit 1884, Ludwig Andreas Reuter, seit 1886 zugleich Propst der Propstkolonie, von 1864-1884 Diakonus der Breacher. Diakonus war Ernst Hanssack seit 1888. Kirchen-Stellvertreter waren: Klaus Peters Hoff, Kustos von Gammeln, Jürgen Andersen, Hüfner von Ebst, Lorenz Andreas Petersen, Propst von Eken und, Andreassen, Hüfner von Ebst, Feld.

Der Herr Herrme den alten christlichen. Denn des Gotteshauses und die höchsten genden Thürme auch gemacht! Es lasse von allem sein Reich kommen und die Erlaubung seiner Gemeinde gesegnet sein!

Breacher den 22ten September 1890.

Ludwig Reuter, Propst und Hauptpastor

Brev fra Ludwig Reuter, Propst und Hauptpastor.

Gadenavne i Broager

Af Peter A. Petersen

Broager er en gammel landsby. Den er nævnt første gang i historien i år 1209 ifølge »Trap Danmark«. Hvordan landsbyen så ud dengang er usikkert, det er kun kirken der er nævnt. Det ældste kort jeg har set er fra 1784. Baggrunden for kortet er kort fortalt: I årene 1773-75 bliver gårdene i Mølmark og Broager udstykket (omtalt i »Broagerland« I). En del af gårdene hørte under hertugen af Lyksborg, da han dør uden mandlige arvinger, overgår Hertugdømmet Lyksborg til den danske trone ifølge den danske arvelov. Den nye ejer ønskede et kort over sine besiddelser. På kortet er der ingen gadenavne. Men man følger dansk skik og navngiver de to gader der går i retningen nord-syd som Vestergade og Østergade og den i midten bliver til Storegade. Her lå Herredsfogdens gård, der lå også de fleste kroer, de var i gamle dage vigtige i landsbyens kulturliv. Storegaden førte på den tid helt op til kirkens vestmur. Indgangen (Risten) til Kirken var ud for klokketårnet. Denne indgang blev i årene 1858 - 59 flyttet ned hvor den er i dag (Broue rist). I slutningen af 1800 tallet anlægges man Kirkegade, husene vender gavlene ud mod gaden.

Mod syd, der hvor Vestergade og Storegade mødtes, blev området kaldt Rams-herred. Ordet »Rams« er et gammelt dansk ord, som betyder affald og skrald. Navnet kendes fra mange danske byer, Åbenrå, Odense og Rudkøbing for at nævne nogen. Skatspillere kender meldingen: »rams«, når kortene er dårlige. At stedet her fik det navn var, at her lå byens fattiggård, desuden byens »kasjot«(fængsel). Der lå også aflusnings- og desinfektionsrummet. Byens sygevogn stod også her.

I sidste halvdel af 1800tallet kom der efterhånden flere virksomheder og huse på gaden. Der oprettes en stor trælasthan del med byens første elværk, der var desuden en trævarefabrik. Joseph Rasmussen senior byggede sit slagteri med butik. Men hvordan opstod gadenavnet Sankt Pauli? Hans barnebarn »Slaude Joseph« har fortalt mig at der engang flyttede een fra Hamborg ind på gaden, han ville ikke bo på Ramsherred, så han opkaldte gaden Sankt Pauli, det er et kendt område i Hamburg. Navnet blev hængende. I de gamle bøger på Landsarkivet er navnet »Sankt Pauly« dog anvendt som stedbestemmelse for de beboere der boede der på gaden. Ved indførelse af postnumre får kommunen til opgave at navngive alle gader og veje i kommunen. Her bibeholder man begge navne, det gamle navn Ramsherred mod nord og Sct. Pauli mod syd, husnumrene fortsætter dog. Byens »kasjot« blev nedlagt i 1920. Bygningen blev solgt til smedemester Christensen, han indrettede sit smedeværksted der. I dag er både trælasthan delen og slagterbutikken nedlagt. (Omtalt i Broagerland II. og XI.

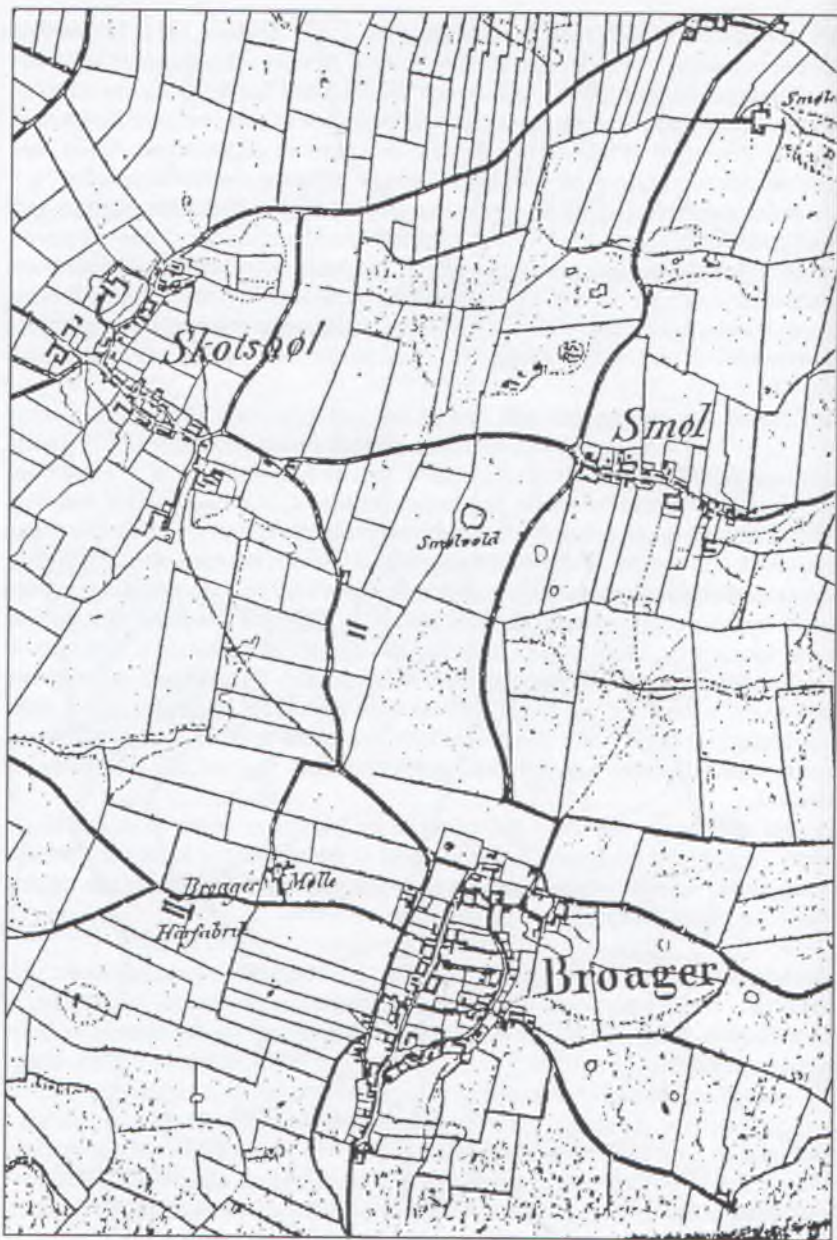
På et gammelt kort lå der et område øst for byen, det blev kaldt Jørgensby. Det er et navn der findes i mange danske byer. Navnet tilkendegav at her måtte de mennesker der led af sygdommen spedalskhed bo, de skulle bo udenfor byen. På nordmuren af Broager kirke ses omridset af den lem som de spedalske var henvist til at benytte når de ville overvære en gudstjeneste. Sankt Jørgen var for øvrigt deres skytshelgen. Det gav navnet til gaden Jørgensby.

Et andet gammelt gadenavn, som nu er forsvunden, er Bækgade, det var den sydligste del af Østergade. Navnet kom fra Krumbækken derpå den tid havde sit åbne løb her. I dag er bækken rørlagt. De fleste byer har gerne opkaldt en gade efter en kendt person. Vi har således I.P. Niensensvej der er opkaldt efter vores lokale folketingsmedlem I.P.Nielsen. Han boede ude ved Gammelmark og er begravet på Broager Kirkegård. Hans historie er omtalt i »Broagerland« nr. VII.

Møllegade der omtrent går helt ned til den nedlagte Nejs Vandmølle, senere blev Nejs Mølle bygget oppe på bakken (omtalt i Broagerland V.) I 1796 blev Broager Mølle bygget (brændt i 1924). Det er nok denne mølle gaden har fået sit navn efter. Her boede den kendte møller C.H.Clausen. Han har dog aldrig fået en gade opkaldt efter sig, men Hørmarken er opkaldt efter den hørfabrik han oprettede. En anden kendt mand på den tid var Købmand Weber der drev den store købmandsgård, der lå der hvor sparekassen har sat sit kunstværk op i anledning af 150 års jubilæet. Han plantede træer på gaden mod nord for sit store grundstykke. Denne gade der gik der blev kaldt Allegade. I dag er træerne og købmandsgården kun minder. Et af disse minder fra købmand Webers tid var lysthuset som blev fjernet da bogtryk-firmaet Ihle udvidede trykkeriet i året 1987. Min mor har fortalt at der i dette lysthus, om sommeren, afholdtes koncert søndag eftermiddag. Der var stil over byen på den tid.

Andre gadenavne der har tilknytning til en person er Peter Nissens Gang. Peter Nissen var rebslager. Arbejdet med at fremstille tov krævede en lang gang, deraf navnet. Borgergade det navn har jeg ingen forklaring på, måske fordi der ingen landbrug var på den gade.

Broager vokser jo efterhånden. I 1855 var der 108 huse hvori der boede 155 familier i alt 796 personer det giver et gennemsnit pr. hus på 7,3 personer. Godt 100 år senere i 1960 er tallene 1601 indbyggere med 479 husstande et gennemsnit på 3,3 personer. I dag 2004 bor der 3318 personer i byen. Byen fik vokseværk efter 2. verdenskrig. Kommunen køber flere ejendomme. Ved udstykningen af disse nye byggegrunde benyttede man ofte de gamle markbetegnelser som blev brugt før udstykningen i 1773-75. Et eksempel er Højløkke, det lå højere end engen Osbæk. Farverløkken er opkaldt efter farvergården »Annas Minde« (opkaldt efter det sidste medlem af farverslægten, Frøken Anna Jørgensen, hun forærede huset til kommunen omtalt i »Broagerland« nr. VII).

Udsnit af kort fra midten af 1800-tallet.
Hvor Broager Mølle lå, ligger i dag en villa, Vesterbakke 18.

Gadenavne blev efterhånden en nødvendighed. I 1867 nævnes første gang en postforretning, der kom nu lokale postbude med fast rute. Disse postbude var i høj grad stedkendte, de kendte de mennesker der boede på deres rute. Broager havde en overgang røde postbude, de satte deres præg på byen.

Broager Borgerforening blev stiftet i 1922, den var meget optaget af at give gaderne navne og at få indført husnumre. Desværre brændte deres protokol under den store brand i 1928. Det var gerne foreningen der foreslog de nye navne. Da Broager efter 2. verdenskrig fik vokseværk blev der brugt for mange nye gadenavne, nogle af navnene har jeg nævnt. Der blev brugt vest- og østnavne, en enkelt gade fik navnet Nørregade. Det blev rettet til Brovej da man indførte postnumre for de enkelte distrikter. Det betød nogle ændringer. Stadionvej blev ændret til Ringridervej. Den lille gade Parkvej syd for kirken fik kun kirken som adresse, Købmand Ohrts adresse blev flyttet til Vestergade (nu præstegården).

Mange af de gamle gadenavne er nu historiske. I 1888 byggede landmændene et mejeri i nærheden af »Pines Grav« vejen bliver stadig kaldt Mejerivej, selvom mejeriet er nedlagt. Ringgade er et andet eksempel, det er en blind vej i dag. Gartnervænget fik navnet efter Madsens store gartneri der lå der. Vi har dog enkelte virksomheder på Industrivej og Smedevej, hvorimod Smedeløkke er opnævnt efter marknavnet: »æ smejlyk« Det samme gælder udstykningen Brombjerg der er anlagt på resterne af bakken der blev kaldt »Brombjerre«. En anden udstykning på engen ved Østergade. Den fik navnet Mai'kær, »mai« eller made betyder eng. På grunden hvor den gamle trælasthandel lå, fik navnet Arnkær. Den fik navnet efter den stormark der lå der før den store udstykning i 1773-75. Det nye Nørreløkke har navn efter den mark der lå der.

Det var i korthed lidt om vore gadenavne i Broager, mange af navnene er »født« i Borgerforeningen, hvorefter sognerådet godkendte. I 1966 nedlægger man foreningen men i dag er det Broager lokalarkiv der kommer med forslagene, det gælder således det nye byggeri ved plejehjemmet »Vestervang« ved indvielsen i 1938 hed det »De gamles hjem«. Det fik nu navnet »Degnegården« opkaldt efter den mark degnen ejede. Byen Broager har en lang interessant historie men det må vente til en anden gang.

Befolkning og beskæftigelse i Broager kommune 1945-1970¹⁾

Af Kim Furdal

Indledning

Kun de meget energiske var i stand til ikke at se "Krøniken", der var Danmarks Radios store dramasatsning i foråret 2003 og en proklameret opfølgning til Matador. Afsnit for afsnit kunne danskerne følge en række familier og personer i efterkrigstidens Danmark, som mange kender den fra Hammerigs Danmarkskrønike eller selv erindre den. Og mon ikke mindst det sidste har spillet en væsentlig rolle for seriens overvældende succes. I alt fald kan man også på andre områder se en markant stigning i interessen for efterkrigstidens historie. Det gælder således de lokalhistoriske årsskrifter, hvor stoffet i stigende grad beskæftiger sig med tiden efter besættelsen.

Men når TV'et er slukket, er der nok også mange, som har en lidt anden historie end den gennemsnitsbetragtning, som Danmarkshistorien og Krøniken dækker over. "Krøniken" trækker nogle bestemte træk ud af hverdagslivet, som vi alle nikker genkendende til og blander den med fiktionen. Og vender vi blikket mod Danmarkshistorien får vi de store linier i periodens historie, som tegner et portræt af landets historie og familien Danmark. Men bag de store linier gemmer sig store lokale variationer, der nok er bestemt af forandringerne i det store samfund, men som ikke nødvendigvis fik samme konsekvenser i Broager som i København og et levet liv, der kunne være meget forskelligt. Og det er måske det spændende ved lokalhistorie, at den beskriver en historie i vort samfund, der nok har mange lighedspunkter med Danmarkshistorie, men som også har sit eget liv, og danner rammerne for en mangfoldighed af måder at leve livet på i Danmark.

Målet i det følgende er dog mere begrænset og desværre knapt så poetisk. Jeg vil forsøge at se nærmere på befolknings- og erhvervsforholdene i Broager i perioden fra 1945 til 1970 sammenholdt med den generelle udvikling i Sønderjylland for at pejle mig ind på de særlige træk ved udviklingen i Broager kommune.

Befolkningsvækst

Ser man på den generelle befolkningsvækst i Danmark, så steg befolkningstallet fra 4.045.232 indbyggere i 1945 til 4.937.579 i 1970²⁾. Tallene dækker dog over en meget forskelligartet udvikling, som ikke mindst udbyggede skellet mellem land og by, hvor landsognene oplevede økonomisk og befolknings-

mæssig stagnation og i værste fald tilbagegang, mens købstæderne var præget af en tilsvarende succes. Således var situationen også i Sønderjylland, hvor det nuværende Sønderjyllands amt ved afslutningen af krigen i 1945 havde 207.244 indbyggere, som i 1970 var blevet til 250.514 indbyggere. I de første 15 år frem til 1960 steg indbyggertallet med 10% til 230.446, men herefter tog væksten af, og de følgende 10 år steg befolkningstallet med yderlig 8%.

Men det var som i resten af landet en vækst, som var meget ulig fordelt. Den store vinder i Sønderjylland var de fem sønderjyske flækker – Christiansfeld, Augustenborg, Nordborg, Løgumkloster og Højer, som med en samlet vækst fra 13.746 indbyggere i 1945 til 25.925 i 1970 næsten oplevede en fordobling af befolkningstallet. Flækkerne var i denne periode en udpræget succeshistorie, men også denne gruppe af kommuner havde internt deres vindere og tabere i kapløbet om økonomisk og befolkningsmæssig vækst.

Et stykke nede på andenpladsen finder man de fire gamle købstæder, der voksede fra 50.675 indbyggere i 1945 til 66.424 i 1970, en samlet befolkningsvækst på 31% i løbet af 25 år. Herfra er der ikke langt til den særlige gruppe af sønderjyske sognekommuner, som havde store bysamfund. Det drejer sig om Gl. Haderslev, Gram, Rødding, Toftlund og Vojens, Bov, Gråsten, Møgel-tønder, Skærbæk og Tinglev sognekommuner. Her lå væksten på 29% fra 29.051 indbyggere i 1945 til 37.455 ved kommunalreformen.

Tabel 1. Befolkningsforhold i Sønderjylland 1945-1970¹⁾

	1945	1960	1970
Befolkning i Sønderjylland	207.244	230.446	250.514
Vækst		10,1%	8,0%
Købstæder	50.675	61.799	66.424
Andel af befolkning	24,5%	26,8%	26,5%
Vækst		18,0%	7,0%
Flækker	13.746	18.415	25.924
Andel af befolkning	6,6%	8,0%	10,3%
Vækst		25,4	29,0
Bysogne	29.051	34.423	37.455
Andel af befolkning	14,0%	14,9%	15,0%
Vækst		15,6%	8,1%
Landsogne	113.772	115.809	120.711
Andel af befolkning	54,9%	50,3%	48,2%
Vækst		1,8%	4,1%
Broager	4.932	5.135	5.406
Andel af befolkning	2,4%	2,2%	2,2%
vækst		4,0%	5,0%

I et historisk perspektiv er det særdeles smukke vækstrater, der står i skarp kontrast til landet, hvilket i denne sammenhæng er de 102 sønderjyske sognekommuner, der var rene landkommuner uden større bysamfund, og hvor landbruget var kommunernes hovederhverv, der beskæftigede den overvejende del af befolkningen⁴⁾. I 1945 havde disse kommuner tilsammen 113.772 indbyggere, men 25 år senere lå indbyggertallet kun på 120.711 indbyggere, eller en vækst på kun 6%. Den svage befolkningsvækst i disse 102 sognekommuner og den store vækst i de sønderjyske bysamfund betød, at deres andel af den samlede sønderjyske befolkning faldt fra 54,9% i 1945 til 48,2% i 1970. Med en befolkningsvækst på kun 1,8% i de første efterkrigsår frem til 1960 står det klart, at landbruget var i gang med en voldsom og gennemgribende omstrukturering af hidtil ukendte dimensioner i nyere tid med sammenlægninger af de mindre brug og en første mekanisering, som meget hurtigt gjorde de mange karle og piger overflødige. De trak i stedet ind mod byerne, hvor der var beskæftigelse at få – tilmed til en højere løn end i landbruget.

Broager sognekommune hørte med Broager by og teglværksbyen Egersund til blandt de sønderjyske sognekommuner med store bysamfund, men ikke desto mindre formåede kommunen ikke at holde trit med de andre sammenlignelige "bysogne" som Bov, Gråsten, Rødding og Vojens. Fra 1945 til 1970 steg befolkningen fra 4.932 til 5.406, en vækst på 10%. Der er langt til den betydelige vækst i de øvrige sognekommuner med større byer, og faktisk ligner udviklingen mere den, som fandt sted inden for de rene landkommuner. Denne udvikling var langt fra noget nyt i 1945. Ved etableringen af Broager kommune den 1. april 1922 havde kommunen 4.699 indbyggere. I løbet af 23 år var kommunen altså kun vokset med 233 indbygger eller omregnet til procenter 5% for hele perioden. I det perspektiv var det næsten en fordobling af befolkningsvæksten i de første 25 år efter anden verdenskrig.

Forklaringen skal først og fremmest findes i den teknologiske udvikling inden for teglværksindustrien, som betød afvikling af mange arbejdspladser. Den industri, som gennem mere end 100 år havde bidraget til en relativ velfærd i forhold til hovedparten af de sønderjyske og kongerigske sognekommuner, var nu ved at skrue ned på blusset, i alt fald set ud fra et befolkningsmæssigt perspektiv. Den tid var for længst forbi, hvor teglværkerne kunne trække arbejdskraft til fra så fjerne steder som Lippe, Polen og den østlige del af Tyskland. Samtidig var kommunens landbrug ramt af den samme udvikling, som i resten af landet. Så befinder vi os endnu på et tidspunkt, hvor man normalt ikke "pendlede" til og fra arbejde over længere afstande som i dag. Man boede, hvor man arbejdede dvs. i gå eller cykelafstand, evt. en mindre tur med bussen.

Selv om Broager befolkningsmæssigt tydeligt bevægede sig langsomt i forhold til de store bysamfund og de øvrige sognekommuner med større bysamfund, så var Broager ved udgangen af perioden stadig en meget stor sognekommune. Faktisk var kun Bov sognekommune større end Broager ved kommunalreformen, og denne placering kunne Bov takket sin placering ved grænsen for.

Liv og død i Broager

Tre faktorer spiller en rolle for befolkningsudviklingen. Det er fødselshypigheden og de omstændigheder, som vi kommer til verden på. I den anden ende af tilværelsen spiller forholdene omkring livets afslutning en ganske betydelig rolle. Endelig spiller flytning på tværs af kommunegrænsen en stigende rolle i perioden. Selv om der stadig er mange, overvejende ældre, der har boet samme sted hele livet, bliver der flere, som flytter for som et minimum at tage en uddannelse, især efter erhvervsuddannelserne i begyndelsen af 1960'erne blev koncentreret på langt færre tekniske skoler, eller for blot at finde arbejde. I det følgende vil vi af tekniske grunde koncentrere os omkring omstændighederne ved livets begyndelse og afslutning i Broager sognekommune.

I hvilken udstrækning bidrog befolkningen i Broager til væksten i befolkningen på 476 personer i perioden. Det får man et indtryk af ved at se på fødselsoverskuddet i Broager, dvs. antallet af fødsler fratrukket dødsfald. På intet tidspunkt var fødselsoverskuddet negativt. Faktisk ville Broager have haft en langt større befolkning i 1970, hvis folk ikke havde den uvane at flytte mere ud end ind i kommunen. Lægger man tallene sammen for de enkelte år, havde Broager kommune et samlet fødselsoverskud på 2.326 personer, hvilket svarer til et gennemsnit årligt fødselsoverskud på 61 personer. Det var ganske pænt hos en befolkning på ca. 5.000 indbyggere, men nåede ikke op på de gyldne år i perioden 1910-1930, hvor fødselsoverskuddet lå på 77 personer, når man lige ser bort fra årene under første verdenskrig, hvor kommunen af indlysende årsager havde et fødselsunderskud.

Tabel 2. Fødselsoverskud i Broager⁵⁾

	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950
fødselsoverskud	54	83	81	83	79	73	62	82	88	61
	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
fødselsoverskud	60	42	61	58	46	63	42	53	54	53
	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
fødselsoverskud	43	63	69	76	63	65	75	48	32	24

Fødselsoverskuddet havde imidlertid sine konjunkturer, der ikke afveg væsentligt fra de landsdækkende bevægelser. Ikke blot krigsårene, men også de første efterkrigsår i 1940'erne var præget af store fødselsårgange, som bidrog til befolkningsvæksten. Faktisk var dette årti med et gennemsnitligt årligt fødselsoverskud på 76 lige så frugtbart som perioden 1910-1930. Frugtbart i helt bogstaveligste forstand. Gennemsnitligt kom der knap 112 nye borgere til verden i Broager kommune om året og ikke mindst i de to sidste krigsår havde jordmødrene travlt. Men selv 128 fødsler i 1945 kunne ikke måle sig med situationen umiddelbar inden første verdenskrig, hvor jordmødrene i år som 1910, 1911 og 1912 hjalp 160, 153 og 172 babyer til verdenen. I den henseende nåede Broager kommune sit zenit inden første verdenskrig. Mellemkrigsårene blev som perioden 1941-1970 præget af væsentlig mindre fødselsårgange.

1950 blev ikke blot indgangen til et nyt årti, men også til en periode med en lavkonjunktur frem til 1962, hvad angik fødselsoverskuddet, der i disse år lå på gennemsnitligt 53 personer, hvilket svarer til et fald på en tredjedel i forhold til situationen i 1940'erne. Da kommunens præster næsten havde lige så mange begravelser som tidligere, var udviklingen primært et resultat af et voldsomt fald i antallet af fødsler på 23%, så der i perioden 1950-1962 gennemsnitligt kun kom 86 nye borgere til verdenen. I 1952 og 1957 nåede udviklingen bunden med et fødselsoverskud på blot 42 brauringer begge år, hovedsagelig resultatet af relativt mange dødsfald begge år. I henseende til fødsler nåede udviklingen dog bunden i 1959 og 1961 med blot 76 fødsler begge år.

Med de glade tressere vendte udviklingen på ny og fra 1962 til 1967 lå fødselsoverskuddet på gennemsnitligt 69 personer om året. Selv om det var en vækst på hele 28%, så nåede man ikke op på situationen i 1940'erne og slet ikke tiden op til første verdenskrig. I modsætning til tidligere var forklaringen ikke blot fødselsraten, men også antallet af årlige dødsfald, som i denne periode lå på 39 mod 33 perioden forinden. Det trak ned selvom det årlige antal fødsler nåede op på 108. Nu var det ikke sådan, at dødeligheden steg i Broager kommune. Faktisk var den gennemsnitlige levealder stigende, men med en voksende befolkning, måtte der også være en vækst i antallet af borgere, som fandt deres sidste hvilested.

Selv om det ikke alene var befolkningen som voksede i Broager fra 1945 til 1970, men også befolkningstilvæksten i forhold til situationen i mellemkrigsårene, så var udviklingen ikke uden tidsler. Befolkningstilvæksten svarede til udviklingen i de sønderjyske landsogne uden større bysamfund selv om Broager sognekommune havde ikke blot en men to store bysamfund. Når det ikke kom videre, så hænger det bl.a. sammen med, at kommunen ikke længere selv var i stand til at skabe en befolkningsudvikling. Hvis fødselsoverskuddet i Broager kommune var blevet fastholdt i kommunen, skulle befolkningstallet i 1970 have været 6.467 indbyggere og ikke som det rent faktisk blev 5.406 indbygge-

re. Selv om det er en ren teoretisk beregning, så siger det alligevel noget om den betydning som nettoudvandringen (dvs. antallet af fraflyttere minus tilflyttere) fik for kommunen. I et lidt videre perspektiv drejer det sig jo ikke blot om flere gode naboer, men også om flere skatteydere til at løfte velfærdssamfundets kommunale ydelser.

Det hjalp i den henseende heller ikke, at ikke blot det årlige befolkningsoverskud men også fødselsfrekvensen allerede nået sit zenit før første verdenskrig. Flere kvinder i kommunen fødte simpelthen stadig færre børn og set fra slutningen af de glade tressere havde denne udvikling ikke nået bunden. Alene fra 1968 til 1969 faldt fødselsoverskuddet fra 48 til 32 og i 1970 nåede det ned på 24. I året for kommunalreformen var Broager kommune altså ved at være i en situation, hvor kommunens præster havde lige så mange begravelser som jordmødrene havde fødsler! Det tænkte man nu ikke så meget over i kommunalreformkommissionen, som skulle sørge for at få skabt en ny kommunal struktur med nye bæredygtige storkommuner den 1. april 1970. Set ud over det kommunale landskab i slutningen af 1960'erne var Broager en meget stor og dermed bæredygtig kommune.

Ved livets begyndelse

Livets begyndelse og afslutning er som seismografer for den sociale tilstand. Det gjaldt om nogle steder Broager i 1920'erne, hvor jeg tidligere har dokumenteret rystende tal for børnedødelighed, der især ramte de, der levede af arbejde på teglværkerne eller som af andre årsager ikke havde et solidt økonomisk overskud at tære på i krisetider⁶⁾. Det havde man allerede blik for i 1930'erne, hvor staten i 1937 gav kommunerne mulighed for statstilskud til ansættelse af sundhedsplejersker, der skulle foretage regelmæssige spædbørnsundersøgelser i hjemmene og med oprettelsen af mødrehjælpen i 1939 søgte at støtte de enlige mødre⁷⁾. Et af de afgørende parametre var muligheden for en professionel jordmoder ved fødslen og lægehjælp ved komplicerede fødsler. Dette sidste kunne bl.a. ske på Kongevejs hospital i Sønderborg, der fra 1934 indgik i et driftsfællesskab med landshospitalet, således at der var en specialafdeling for gynækologi og obstetrik på Kongevejs hospital, som også tog sig af de vanskelige fødsler⁸⁾.

I hvilken grad udnyttede befolkningen sig af de nye muligheder for en hospitalfødsel, som kun kunne ske gennem en lægehenvielse. For at besvare dette spørgsmål er samtlige fødselsregistre for Sønderborg amt og Sønderborg købstad for perioden 1941-1970 gennemgået og indført i tabel tre. Frem til 1977 skete fødselsregistreringen i den kommune, hvor fødslen fandt sted. Dette betød, at børn som blev født på Kongevej hospital eller andre steder i Sønderborg købstad blev indført i fødselsregistret for Sønderborg købstad uanset morens faste bopæl. Når der i tabellen er anført Kongevej hospital, er det der-

for lidt af en tilsmigelse, der alene angiver, at vedkommende er født i Sønderborg købstad. Selv om der kan være mødre fra Broager kommune og for den sags skyld de øvrige sognekommuner i Sønderborg amt, som har født andre steder i Sønderborg, er det næppe sket i større omfang. Det giver en vis usikkerhed, men som udgangspunkt må vi forvente, at fødslen er sket på Kongevejens hospital. Under alle omstændigheder betyder det dog en mindre overvurdering af fødslerne på Kongevej hospitalet.

Tabel 3. Fødte i henholdsvis Broager og Sønderborg amt⁹⁾

År	Fødsler i Broager sognekommune	Heraf født på Kongevejshospital	Andel født på Kongevejshospital i %	Fødsler i Sønderborg amt - Broager kommune	Heraf født på Kongevejshospital	Andel født på Kongevejshospital i %
1941	101	19	18,8%	462	190	41,1%
1942	107	23	21,5%	463	207	44,7%
1943	112	32	28,6%	496	214	43,1%
1944	127	59	46,5%	480	230	47,9%
1945	128	65	50,8%	421	270	64,1%
1946	111	68	61,3%	571	298	52,2%
1947	103	56	54,4%	542	274	50,6%
1948	106	67	63,2%	507	268	52,9%
1949	112	75	67,2%	485	230	47,4%
1950	96	68	70,8%	440	229	52,0%
1951	94	67	71,3%	424	212	50,0%
1952	84	45	53,6%	442	239	54,1%
1953	86	53	61,6%	424	229	54,0%
1954	96	57	59,4%	406	231	56,9%
1955	86	49	57,0%	478	297	62,1%
1956	91	49	53,8%	495	278	56,2%
1957	81	46	56,8%	510	296	58,0%
1958	84	37	44,0%	534	343	64,2%
1959	76	42	55,3%	576	370	64,2%
1960	83	52	62,7%	586	409	69,8%
1961	76	50	65,8%	638	470	73,7%
1962	100	71	71,0%	669	501	74,9%
1963	107	79	73,8%	654	521	79,2%
1964	105	80	76,2%	638	497	78,4%
1965	103	75	72,8%	684	571	83,5%
1966	114	87	76,3%	705	602	85,4%
1967	116	93	80,2%	683	600	87,8%
1968	91	75	82,4%	592	547	92,4%
1969	57	48	84,2%	595	529	94,6%
1970	71	64	90,1%	537	554	95,2%

Sammenholder man situationen i Broager kommune med de øvrige sognekommuner i Sønderborg amt, så var der i starten af 1940'erne ganske markante forskelle. Mens lidt over 40% af fødslerne i de øvrige sognekommuner foregik i Sønderborg, så var det kun tilfældet med knap 19% af fødslerne i Broager. Dette skulle dog snart ændre sig, så billedet i Broager kom til at ligne de øvrige sognekommuner. Ikke desto mindre var forløbet noget forskelligt. I de øvrige sognekommuner og flækkekommuner på Als og Sundeved skete der en vækst i antallet af fødsler i Sønderborg, så andelen i 1946 var oppe på lidt over 52%. På dette tidspunkt stagnerede udviklingen de følgende ti år på 50-55% frem til 1956, hvorefter andelen af fødsler i Sønderborg steg år for år frem til 1970, da andelen rundede 95%. For Broagers vedkommende, hvor udgangspunktet var markant lavere, var der en næsten ubrudt vækst i andelen af hospitalsfødsler frem til 1951, hvor næsten to ud af tre fødsler skete i Sønderborg. Op gennem 1950'erne svingede andelen mellem 50% og 60%, og først fra 1960 skete der på ny en vækst, så 90% af fødslerne i 1970 skete i Sønderborg.

At anstrengelserne og stigende velstand rent faktisk bar frugt, får et klar vidnesbyrd om ved at sammenholde børnedødsfaldenes andel af det samlede antal dødsfald i Broager kommune i en række udvalgte år. Men der var unægtelig lang vej inden resultaterne kom. Tallene fra 1930'erne og krigsårene tyder på, at man først fik bugt med de mange dødsfald blandt børn efter anden verdenskrig. Særlig grum var situationen i 1939, hvor mere end hvert femte dødsfald var et barn under 15 år. Når der gik så lang tid, hænger det muligvis sammen med de relativt få hospitalsfødsler i Broager. Alle registrerede børnedødsfald i 1935, 1939 og 1941 skete således i barnets første og andet leveår. De tre dødsfald i 1941 var børn på nul, to og elleve år. I 1945 drejede det sig om ni ud af ti børn på nul og et år, mens det sidste dødsfald var en pige på tre år fra Egersund. Det afgørende var som i 1920'erne altså de første leveår. Overlevede man disse år, så var sandsynligheden for at dø inden det femtende leveår meget ringe med mindre man kom ud for et trafikuheld eller en drukneulykke.

Men ikke alle var lige heldige. Nok udgjorde kommunens arbejdere en stor del af den samlede befolkning, men de bar så sandelig også en betydelig del af de tragiske børnedødsfald. I 1935 mistede fire arbejderfamilier et barn. Det samme gjorde en tjenestepige i Egersund, en landmandsfamilie i Mølmark og en gæstgiver i Broager. 1939 var situationen ikke meget bedre. Fem arbejderfamilier måtte følge et barn til graven. Det samme måtte to landmandsfamilier, en gårdforpagter og en gartner dette år. Dette gjaldt også i 1941, hvor tre af børnene tydeligvis havde arbejderbaggrund, mens den sidste var en gårdmandssøn fra Skelde. Det følgende år mistede fem arbejderfamilier et barn. I befrielsesåret var dødens makaber socialgeografi noget mere difus og manden med leen høstede hos tre arbejderfamilier, to husmandsfa-

milier, en ugift husassistent, en vognmandsfamilie, en købmandsfamilie og en forpagterfamilie. Den sidste families sociale baggrund foreligger der ikke oplysninger om.

Tabel 4. Dødelighed blandt børn og unge under 15 år i Broager udvalgte år¹⁰⁾

	Samtlige dødsfald	Børnedødsfald	Andel af samtlige dødsfald
1921-1930	469	113	24,1%
1935	51	7	13,7%
1939	41	9	22,0%
1941	61	4	6,5%
1942	39	6	15,3%
1945	69	10	14,5%
1960	44	3	6,8%
1961	61	2	3,2%
1969	38	2	5,2%
1970	63	3	4,7%

15 år efter befrielsen var situationen ændret radikalt med udsigt til det bedre. Fra dette tidspunkt skete alle dødsfald på et af sygehusene i Sønderborg. Karakteristisk for udviklingen var syv af de ti registrerede dødsfald i 1960, 1961, 1969 og 1970 dødfødte børn. Der var altså ikke længere spædbørn, som døde rundt om i de små hjem. Hovedparten var dødsfald, som den lægefaglige viden på dette tidspunkt havde vanskeligt ved at gribe ind for. Det ændrer altså ikke ved, at den moderne velfærdsstat var på vej til Broager.

På arbejde med kommunens borgere

Erhvervslivet i Broager kommune kan næppe siges at være stedmoderligt behandlet, men det er heller ikke nogen hemmelighed, at den altovervejende interesse og fokus har været på kommunens store og helt dominerende teglværksindustri. I det følgende vil vi derfor brede perspektivet lidt ud for at se på, hvor brauringerne hentede deres indkomster, og sammenholde situationen og udviklingen i Broager med de sønderjyske købstæder, flækker, de øvrige bysogne og landsognene. Udgangspunktet er folketællingerne i 1940, 1960 og 1970, idet vi i denne sammenhæng har udeladt pensionister, børn, fattiglemmer og andre på offentlige overførelsesindkomster af statistikken. Fokus i det følgende er borgerne i Broager kommune og deres beskæftigelse, ikke kommunens virksomheder. Det betyder også, at de følgende mange tal også dækker over borgere, der havde deres arbejde uden for kommunegrænsen i bl.a. Sønderborg. Og denne pendling var uden tvivl stigende hen over perioden, ikke mindst i den sidste del af perioden, hvor bilen begyndte at være et velfærds gode for en stadig større og bredere del af befolkningen.

Overordnet set har vi de fire sønderjyske købstæder med en befolkning primært beskæftigede inden for håndværk, industri, handel, administration og liberale erhverv, mens gruppen af beskæftigede inden for landbrug og fiskeri er til at overse. Sådant var det i 1940 og sådan var det også i 1970. I forhold til købstæderne er den mest markante forskel i flækkekommunerne den væsentlig større andel af beskæftigede inden for landbrug og fiskeri og i 1970 specifikt de langt færre ansatte inden for administration og liberale erhverv. Mens lidt over 14% af borgerne i købstæderne var beskæftigede inden for administration og liberale erhverv i 1940, så var det tilfældet for lidt over hver femte borger i 1970. Mens købstæderne i et beskæftigelsesmæssigt perspektiv på denne måde udviklede sig til administrative centre på bekostning af industri og håndværk, så fastholdt flækkekommunerne beskæftigelsen inden for industri og håndværk. Faktisk var hver anden borger i flækkekommunerne beskæftigede inden for industri og håndværk i 1970, mens det kun var tilfældet for 43% af borgerne i det første besættelsesår.

Vender vi blikket mod det andet yderpunkt, landsognene, så var de i 1940 helt domineret af landbrugserhvervet. Ikke mindre end 63% af de erhvervsaktive var i disse kommuner beskæftigede inden for landbrug og fiskeri, men med omlægningerne inden for landbruget var denne andel reduceret til 30% i 1970. Det andet store område var håndværk og industri, som ikke mindst op gennem 1960'erne fik en stigende betydning for beskæftigelsen i de sønderjyske landområder. Mens kun 23% af de erhvervsaktive i landsognene var beskæftigede inden for industri og håndværk i 1940, var dette tilfældet for 40% af de erhvervsaktive i 1970.

I forhold til købstæderne og flækkerne på den ene side og de rene landkommuner på den anden side var bysognene lidt mere en blandet landhandel. De havde alle landbrugsområder, som i 1940 gav beskæftigelse til en tredjedel af de erhvervsaktive, men med "strukturudviklingen" var denne andel faldet til 13% i 1970, så disse kommuner på dette punkt lignede flækkekommunerne. De havde oprindeligt en langt større andel af de beskæftigede inden for industri og håndværk end landsognene og omvendt en væsentlig lavere beskæftigelsesgrad inden for netop disse områder end købstæderne og flækkerne. I 1940 var lige knap 40% af de erhvervsaktive i bysognene beskæftigede inden for dette område, men her gik udviklingen de følgende år i en anden retning så bysognene, hvad angår industri og håndværk er kommet til at ligne de i alt fald oprindeligt rene landkommuner.

Begge typer af kommuner (landsogne og bysogne) havde i 1970 ca. 40% beskæftigede inden for industri og håndværk. Med større bysamfund havde bysognene også mange beskæftigede inden for handel- og omsætning, men langt fra så stor en andel som købstæderne og flækker og den på den side en væsentlig større andel end i landsognene. På dette punkt betød udviklingen

tydeligvis en nivellering mellem landsognene, bysognene og flækkerne, idet flækkerne tydeligvis mistede beskæftigelse inden for handel med de første lukninger af mindre forretninger, mens der paradoksalt nok var en vækst i andelen af beskæftigede inden for handel i de rene landkommuner. Her var der formentlig tale om en tendens mod stigende pendling ind til større bysamfund.

Tabel 5. Erhvervsfordelingen blandt erhvervsaktive i 1940

	Broager	købstæder	flækker	bysogne	landssogne
Landbrug og fiskeri	28,1%	3,6%	13,7%	32,2%	63,3%
Håndværk og industri	50,4%	44,0%	43,3%	36,9%	23,2%
Handel- og omsætning	7,7%	25,0%	16,8%	10,9%	5,1%
Transport	6,3%	10,7%	6,9%	8,9%	3,6%
Administration, liberale erhverv	6,8%	14,4%	16,2%	9,5%	3,6%
Uoplyst	0,7%	2,2%	3,0%	1,6%	1,2%
I alt	100,0%	99,90%	99,90%	100,0%	100,0%

Broager havde tydelige fællestræk med de øvrige bysogne i Sønderjylland og så alligevel ikke. Kommunen havde større landområder, der i 1940 gav beskæftigelse til 28% af de erhvervsaktive i kommunen, og som i resten af landet betød nedlæggelsen og sammenlægning af brug kombineret med ny landbrugsteknologi, at beskæftigelsen inden for landbruget faldt. I 1960 var beskæftigelsen inden for landbrug og fiskeri nede på 20% og udviklingen op gennem 1960'erne bragte beskæftigelsen ned på 11% i 1970.

Og så lignede Broager alligevel ikke de øvrige bysogne eller for den sags skyld de øvrige kommuner i Sønderjylland. Broager havde ganske enkelt ualmindeligt mange beskæftigede inden for industri og håndværk. I 1940 var halvdelen af kommunens erhvervsaktive beskæftigede inden for dette område. De følgende tyve år skete der et beskedent fald i denne andel, men op gennem de glade tressere tog udviklingen fart, så knap 58% af de erhvervsaktive borgere i Broager var beskæftigede inden for industri og håndværk. Så stor en andel var der kun en lille udvalgt skarer af kommuner i Sønderjylland, som kunne måle sig med. I 1940 var det kun i Christiansfeld og Højer kommuner, hvor mere end hver anden var beskæftiget inden for industri og håndværk og i 1970 drejede det sig om kommunerne på Nordals med vækstkommeten Danfoss. Selv om tallene også dækker over funktionærer, så er man ikke i tvivl om, at Broager i 1940 var en arbejderkommune på landet, og denne erhvervsmæssige profil blev skærpet helt frem til 1970!

Forklaringen på Broagers unikke status som en arbejderkommune er velbeskrevet og behøver ikke en nærmere præsentation. Det var da heller ikke tilfældigt, at den røde bager I.P. Nielsen valgte at slå sig ned i Dynt, da han flyttede til Sønderjylland som folketingskandidat i 1924, og Broager kommune allerede i 1946 fik sin første socialdemokratiske borgmester. Mere overraskende er det, at der ikke skete et større skred efterhånden som teglværkerne gik over til ny teknologi eller helt forsvandt. Nok forsvandt der arbejdspladser i teglværksindustrien, men borgerne søgte ikke nye veje. De gamle stier blev formentlig også i stigende grad søgt uden for kommunegrænsen. I alt fald var der i slutningen af tresserne begrænset med arbejdspladser inden for kommunegrænsen, der kunne opsuge arbejdskraften fra teglværksindustrien. Et par af de store markante undtagelser var A/S C.H. Clausen i Broager med ca. 100 beskæftigede og Frederik Petersens maskinfabrik i Mølmark med 50 ansatte, der bl.a. leverede maskiner til teglværksindustrien¹¹⁾.

Tabel 6. Erhvervsfordelingen blandt erhvervsaktive i 1960

	Broager	købstæder	flækker	bysogne	landssogne
Landbrug og fiskeri	20,6%	2,0%	6,4%	21,3%	48,1%
Håndværk og industri	48,7%	40,8%	48,4%	33,8%	28,3%
Handel- og omsætning	9,5%	22,5%	14,1%	13,7%	7,3%
Transport	6,5%	7,9%	4,6%	10,4%	4,1%
Administration, liberale erhverv	8,0%	18,6%	18,8%	13,8%	6,3%
Andre erhverv	3,5%	6,8%	5,9%	4,5%	2,3%
Uoplyst	3,1%	1,5%	1,8%	2,5%	2,8%

Teglværkernes og landbrugets store betydning betød, at handlen beskæftigelsesmæssigt spillede en mere underordnet rolle selv om Broager kommune med Broager by havde et betydeligt handelscenter. Men det er kun tilfældet, når man ser beskæftigelsen i forhold til kommunens øvrige erhvervsliv. Målt i antal beskæftigede havde Broager kommunen et betydeligt handelsliv selv om den også havde konkurrenter i Gråsten og Sønderborg, som trak i købelystne borgere i hver sin ende af kommunen.

I 1940 havde Broager 305 beskæftigede inden for handel. Kun Bov med 380 og Gråsten med 472 beskæftigede havde dette år flere beskæftigede inden for handel. I den forbindelse er det tankevækkende, at de gamle flækkekommuner, som for de flestes vedkommende legalt eller de facto havde haft privilegium på handel siden middelalderen på dette tidspunkt havde færre end 200 borgere beskæftigede inden for handel. Til sammenligning havde Ulkebøl dette år 221 beskæftigede og Rise med stationsbyen Rødekro 180 personer. I 1970 var billedet ændret væsentligt. Selv om Broager kommune på dette tids-

punkt havde 397 personer beskæftigede inden for handel, var det ikke længe usædvanligt højt. Blandt flækkerne havde Christiansfeld, Nordborg og Løgumkloster over 300 beskæftigede inden for handel og blandt Sønderjyllands bysogne var det mere normen end undtagelsen. Således havde Toftlund, Vojens, Bov og Skærbæk i 1970 henholdsvis 440, 564, 777 og 324 beskæftigede inden for handel. Blandt landkommunerne havde Ulkebøl, Dybbøl, Rise med stationsbyen Rødekro og Løgumkloster landsogn, nabosagnet til flækkommunen Løgumkloster henholdsvis 447, 321, 369 og 310 beskæftigede i handelssektoren. Broager oplevede simpelthen ikke den samme vækst i beskæftigelsen inden for handel som i andre kommuner med større bysamfund. Selv om antallet af beskæftigede i kommunen ikke siger noget endegyldigt om branchens vilkår i selv samme kommune, så er der ingen tvivl om, at Broager kommune i stigende grad mærkede konkurrencen fra Gråsten og Sønderborg, der trak i de købelystne borgere, ligesom den spirende koncentration af handelen på færre og større forretninger i 1970 var begyndt at sætte sine spor i kommunen. I Egernsund blev det i 1966 tillige langt lettere at foretage indkøbene i Gråsten efter færgen blev erstattet af broen. Og så var bilkøb for mange på dette tidspunkt endnu søde drømme.

Tabel 7. Erhvervsfordelingen blandt erhvervsaktive i 1970

	Broager	købstæder	flækker	bysogne	landssogne
Landbrug og fiskeri	11,3%	1,6%	12,8%	13,2%	30,6%
Fremstillingsvirksomhed	43,9%	31,9%	41,1%	29,4%	29,4%
Bygge- og anlæg	14,0%	10,3%	9,8%	11,0%	11,9%
Handel- og omsætning	8,9%	19,9%	11,7%	12,5%	8,6%
Transport	7,3%	8,0%	4,3%	12,0%	5,3%
Administration, liberale erhverv	10,0%	21,5%	16,0%	17,2%	10,5%
Andre erhverv	3,3%	4,8%	3,3%	3,4%	2,3%
Uoplyst	1,2%	1,9%	1,0%	1,2%	1,4%
	99,9%	99,9%	100,0%	99,9%	100,0%

Et af de områder, hvor Broager havde meget lidt til fælles med de sønderjyske købstæder og flækker var beskæftigelsen inden for administration og liberale erhverv, hvor kun 6,8% af brauringerne i 1940 fandt deres arbejde. Til sammenligning var de tilsvarende tal for købstæderne, flækkerne og bysognene dette år 14,4%, 16,2% og 9,5%. Igen skal man være lidt varsom med tallene, for offentligt ansatte administratorer, advokater og tandlæger m.fl. var bestemt ikke ukendt i kommunens gadebillede. De 6,8% dækker over 270 personer. Blandt flækkerne var det kun Augustenborg med Statshospitalet, der havde flere beskæftigede inden for dette område, og blandt bysognene havde kun Bov med jernbanen og Gråsten flere beskæftigede inden for administration og liberale erhverv.

På trods af det relativt lille tal havde kommunen i kraft af sin størrelse mange beskæftigede inden for dette område. I 1970 var andelen vokset til 10%, men som det var tilfældet med udviklingen inden for handel, så dækker den relativt større andel over, at væksten indenfor området var langt større i andre af de sønderjyske kommuner. Nok var antallet af ansatte inden for administration og liberale erhverv vokset til 448 personer, men dette antal kunne næppe imponere flere af borgmestrene for de nye storkommuner i 1970. I Bov, Vojens, Augustenborg og Gråsten var de tilsvarende tal 1.372, 1.351, 691, 439. Blandt landsognene havde Skrydstrup med flyvestationen 548 beskæftigede, Ulkebøl 580 og Løgumkloster landsogn 356. Det som i 1940 var lidt af et særsyn var ikke længere så sjældent og på dette område var Broager kommune ligeledes blevet hentet af "udviklingen" andre steder i landsdelen.

Sammenfatning og udblik

Broager kommune var noget for sig, da kommunen blev skabt i 1922 og inden havde Broagerland med teglværksindustrien været noget helt for sig selv i Sønderjylland. Sådant var situationen også ved besættelsen i 1940 og kommunalreformen i 1970. Teglværksindustrien gav simpelthen Broager kommune et erhvervsliv, en socialstruktur, en økonomi og et kommunestyre, der radikalt adskilte sig fra stort set alle andre kommuner frem til 1970.

Før besættelsen var denne erhvervsstruktur et stort plus, der gav beskæftigelse til en meget betydelig del af befolkningen og til en løn, som landbruget havde svært ved at honorere. Efter krigen tabte Broager imidlertid pusten på flere områder. Ikke forstået som tilbagegang. Udviklingen skete blot ikke i samme tempo, som i købstæderne, flækkerne og de øvrige sønderjyske bysogne. Det gjaldt ikke mindst befolkningsudviklingen, som slet ikke fulgte med og var faretruende nær situationen i de rene landkommuner, hvor væksten var næsten ikke eksisterende. Afgørende var afvandring fra Broager og et fødselsoverskud, der på trods af de store fødselsår i 1940'erne i et tredivearigt perspektiv var markant faldende med risiko for at gå i nul efter 1970.

På erhvervsområdet udbyggede kommunen frem til 1970 sin position som en arbejderkommune med en vækst i beskæftigelsen inden for industri og håndværk, som var med til at cementere socialdemokratiets position i Broager og en solid borgmesterpost fra og med 1946. Til gengæld var stigningen i beskæftigelsen inden for handel, administration og liberale erhverv, som generelt skaber større indtægter, mindre end i sammenlignelige sønderjyske kommuner. Et perspektiv som kunne være spændende at følge, når Broager kommunes sidste 36 leveår engang skal skrives. Broager kommune var i årene fra 1945 til 1970 tydeligvis inde i et opbrud med en vækst, der ikke fulgte samme takt som i købstæderne, de større bysamfund og især ikke udviklingen nord for Kongeåen. Det var kommunen imidlertid ikke alene om i Sønderjylland.

Perioden fra 1945 til 1970 var bestemt ikke uproblematisk for Broager. Nogle forhold går imidlertid så hurtigt i den store glemmebog eller er så usynlige, at vi også glemmer at værdsætte udviklingen. Broager kommune var i mellemkrigsårene og ikke mindst 1920'erne plaget af en dødelighed blandt især spædbørn, der mere peger bagud i det nittende århundrede end fremad i det tyvende århundrede. Personlige tragedier med en tydelig tendens til at ramme kommunens arbejderfamilier. I løbet af de første efterkrigsår lykkedes det faktisk at reducere antallet af børnedødsfald til dødfødsler og enkelte dødsfald, formentlig som resultatet af større velstand, stigende brug af hospitalsfødsler og indførelse af sundhedsplejersker efter staten i 1937 gav kommunerne tilskud til ansættelse af sundhedsplejersker. I en tid, hvor velfærdsstaten er til debat, er det nok værd at huske.

Litteratur

- Bork, Dagmar: "Kongevejshospitalet 1894 til 1975" Haderslev 2001.
Danmarks Statistik. "Statistisk årbog 1976". København 1976.
Danmarks Statistik. "Statistiske Meddelelser 4 R, 128 bd. 1 hæfte". København 1948.
Danmarks Statistik. "Statistiske Meddelelser 1962: 13". København 1962.
Danmarks Statistik. "Statistiske Tabelværk 1975: II. Folke- og boligtællingen 9. november 1970".
"Dansk Handel og industri" bd. IV. Odense 1934.
Furdal, Kim: "Broager – en arbejderkommune på landet i 1920'erne" i: Broagerland XI, 2000.
Boje, Per m.fl. (red.): "Folkestyre i by og på land. Danske kommuner gennem 150 år" 1991.
Trap Danmark 5 udg. bd. X,3, København 1967.

Noter

- 1) Det statistiske baggrundsmateriale fra personregistre er tilvejebragt ved en meget stor arbejdsindsats fra Jane Nissen, Museum Sønderjylland. ISL. Der skal derfor lyde en varm tak for den store og engagerede indsats.
- 2) Statistisk årbog 1976. København 1976, s. 18.
- 3) Danmarks Statistisk. Statistiske Meddelelser 4 R, 128 bd. 1 hæfte. Køben-

- havn 1948. Danmarks Statistisk. Statistiske Meddelelser 1962: 13. København 1962. Danmarks Statistik. Statistiske Tabelværk 1975: II. Folke- og boligtællingen 9. november 1970.
- 4) Danmarks Statistik. Statistiske Meddelelser 4 R, 128 bd., 1 hæftet. København 1948. Danmarks Statistik. Statistiske Meddelelser 1962: 13. København 1962. Danmarks Statistik. Statistisk Tabelværk 1975: II. Folke- og boligtællingen 9. november 1970.
  - 5) Tallene indeholder også fødsler foregået på Kongevejens hospital i Sønderborg.
  - 6) Kim Furdal: "Broager – en arbejderkommune på landet i 1920'erne" i: Broagerland XI, 2000, s. 69.
  - 7) Inge Bundsgaard og Peter Korsgaard: "Fra fattigforsorg til socialpolitik" i: Per Boje m.fl. (red.): "Folkestyre i by og på land. Danske kommuner gennem 150 år" 1991, s. 185.
  - 8) Carsten Y. Hansen: "De mange opgaver" i: Henrik Becker-Christensen: "Sønderjyllands amt 1970-1995" Aabenraa 1995, s. 299. Dagmar Bork: "Kongevejshospitalet 1894 til 1975" Haderslev 2001.
  - 9) Fødselsregister for sogne i Sønderborg amt og Sønderborg købstad. I tabellen er fødselstallene angivet for henholdsvis Broager kommune og de øvrige sognekommuner i Sønderborg amt samt de flækkekommuner, som ikke var en del af amtet. Materialet bygger på personregistrene for de pågældende år for henholdsvis Sønderborg købstadskommune og Broager sognekommune. Dette har været nødvendigt, da personregistrene frem til 1977 rummer personer, der er født eller død i den pågældende kommune uanset fast bopæl. Det betyder, at frem til 1977 er et barn, der er født på Kongevejen hospital eller andre steder i Sønderborg købstæder, men hvis forældre var fastboende i Broager sognekommune, registreret i fødselsregisteret for Sønderborg kommune. Med det stærkt stigende antal hospital-fødsler har det derfor været nødvendigt at gennemgå personregistrene for begge kommuner.
  - 10) Tallene fra 1920'erne, 1930, 1935 og 1939 indeholder ikke dødsfald sket på hospitalerne i Sønderborg.
  - 11) Trap Danmark Trap Danmark 5 udg. bd. X,3, København 1967.

Set & Sket 2004

Januar:

Vintervandring i Skodsbøl skov.

Efter 13 år som sognepræst i Broager rejser Inger Hjuler Bergeon til Odense. Afskedsgudstjeneste d. 25.1. 2004.

Heike Korsemann Horne og hendes søster udstiller på Fördeschule i Alnor. Spejderkorps og F.D.F. holder nytårsparade.

Bedemand Britta Nørgaard stopper.

Fotoudstilling på biblioteket (Hans Chr. Lassen).

Broager Egnskor får ny dirigent.

Maritim historisk forening for Egersund starter.

Nørkleklubben starter i kælderen under Røde Kors butik.

Frisørsalon Klipoteket åbner på Vestergade 1.

Februar:

Keld Christensen murer kunstværk til OL-park i Athen efter tegninger af Ulla Viotti.

Fastelavnsris og gækkebreve udstillet på biblioteket.

Borgermøde om kommunesammenlægning.

Erindringsværksted på Broagerlands Lokalarkiv.

Leif Hansen åbner Radio forretning i Tobakshuset.

Afstemningsfest i Broager med Karsten Madsen som festtaler.

Marts:

4. klasserne udstiller plakater på biblioteket.

Lokalhistorisk forening har foredrag om den kolde krig.

Jesper Petersen fra 9. a kåret som årets bedste skolepatruljeelev.

Kirketårnet stormskadet.

Broagerlands Kunstforening holder påskeudstilling på Cathrinesminde Teglværksmuseum.

Jeanette og Bjarne Duus overtager skippergrillen i Brunsnæs, samtidig ændres navnet til Fjordgrill og Cafè.

Garantmøde i Sparekassen.

Steen Gottlieb får guldmedalje i bueskydning for hold.

April:

Wienercafé i sognegården ved Anne Marie og Knud Jørgensen, Odense.

Guldkonfirmation i Egersund kirke.

Fonden bag familiecentret på Iller Slot konkurs og det er slut med bo tilbud.
Lokalhistorisk forening og Broagerlands Lokalarkiv har 25 års jubilæum.
Bolidforening af 42 bygger seniorboliger på Vestervang.
Eliane Karecki og Zofia Andersen udstiller i sparekassen.
Lars Krog, Højløkke 62 har 25 års jubilæum ved Broager kommune.

Maj:

Annette van Buren på besøg i Europa parlamentet.
Broager Amatørorkester afholder forårskoncert.
Lokalhistorisk forening for Broagerland arrangerer byvandring i Gammelgab/Busholm.
Storegade 18 (Gottschalk) er blevet solgt.
Jan Hjortshøj ansat som ny kirkegårdsleder i Broager.
Egernsund friv. Brandværn fejrer 125 års jubilæum.
Willy Møller stopper som halbestyrer efter 28 år.

Juni:

Forstanderparret Pedersen, Broagerlands Efterskole stopper efter 13 år på skolen.
Pia Hansen og Per Nielsen åbner café i Brunsnæs /tidl. Grill).
18. årgang af Cathrinesminde Teglværksmuseums årsskrift udgivet.
Hollandsk ægtepar åbner gårdbutik med mohair og brugskunst i Gammelgab
Sydbank i Egernsund lukker.

Juli:

Broager Maskinfabrik gået konkurs.
Kirsten Mølgaard ny skoleinspektør i Egernsund.
Ditte Marie Jørgensen ringriderkonge i Broager.
Peter Struck 50 års ringriderjubilær.
Ny statue opsat på torvet ved Brugsen.
Heinrich »Gas« Jacobsen besøger gasmuseet i Hobro og åbner afdeling, der fortæller om hans liv med flaskegas.
Aziz Arefifard åbner pizzeria »Pino« på Møllegade.
Nye plejeboliger på Vesterdalen 20 taget i brug.
Hai Wilmar åbner forretning med udlejning af udstyr til vandsport i Marina Minde.

August:

Henrik Sibbesen vinder 2 sølvmedaljer ved handicap-EM.
Ringridning i Brunsnæs.

De første lejere flytter ind i Degnegården.
Martin Andersen åbner privat synshal i Broager.
Festival på Strandhjem i Brunsnæs.
Vibeke Fønnesberg udfører skulptur ved Solo byggeriet i Sønderborg.
Ringridning i Skelde.
Sommerfest i den tyske børnehave.
Vibeke Fønnesberg maler to nye portrætter til Billedsalen på Folkhjem.

September:

Kunstudstilling i Gammelmark.
Første spadestik til udvidelse af Rendbjergshjemmet.
Sværdfisk fanget i Vemmingbund.
Åbningsfest hos »Frk. Jensen« i Skelde.
Jægerne i Broager får Jægernes Naturfonds Brakpris 2005.
Bente Christiansen, Rødegade 3 udgiver bogen »Krøllerier på kendte stier«.
Broager Brandværns Danse- og Tyrolerorkester fejrer 25 års jubilæum.
Broager Frv. Brandværn fejrer 125 års jubilæum.
Conny Petersen åbner fodplejeklinik i Egersund.
Miriam B. Petersen overtager Klippestuen i Egersund.
Alsgades køreskole åbner afdeling i Broager.
Sparekassen åbner filial i Gråsten.
370 løbere deltager i Gendarmløbet.

Oktober:

Rita Dall udstiller malerier i Sydbank, Broager.
Udstilling med silkemalerier på biblioteket.
48 træer og buske plantes ved legepladsen i den tyske børnehave.
Færgegården i Egersund revet ned.
Delegation fra Tyskland besøger beboerne på Vesterdalen.
Håndbold målvogter Rikke Schmidt besøger Egersund skole.
Jan B. Jørgensen overtager sin fars slagterforretning på Storegade.
Broager Revy for 14. gang.
Museumsinspektør John Rendbo stopper på Cathrinesminde Teglværksmuseum.

November:

Dilettant i Skelde.
Jens Christian Petersen, Skelde, I.V. Hansen, Broager og Henning Jørgensen, Egersund udnævnt til årets ledere.
Bogen »Broagerland XIII« udkommer.
Mariegård indvier ombygning.

Jette Valentin overtager Vemmingbund Strandcafé og Minigolf.
Sixpack Bluesband Egernsund fejrer 10 års jubilæum.
Ringriderstatuen på torvet i Broager stjålet.
Andreas Aupke kåret til årets B.U.I.'er.
Julemarked på Cathrinesminde Teglværk.

December:

Helene Lausten får 5.000,00 kr. fra logen Catena til sit julearrangement for ældre og ensomme.
Hanne Sørensen leder af biblioteket.
Tamilsk ægtepar overtager døgnkiosken.
Første spadestik til 30 nye boliger i Broager (Vestervang).

Set & Sket 2005

Januar:

Broager Brandværns danseorkester giver koncert i Frøslev lejrens Efterskole.
Kirkens vejrhane atter på sin plads.
Amatørorkester weekend på Broagerlands Efterskole.
Fakta åbner i Broager.

Februar:

9 nye andelsboliger opføres i Egernsund.
Lars Gormsbøl bliver brandkaptajn i Broager.
Hans Christian Mikkelsen ny brandkaptajn i Skelde.
Dilettant i Skelde.
Aflastningshjemmet Rendbjerg får træskulptur.
Sang og fortælle eftermiddag i Ældre Sagen.

Marts:

Maria Schwartz overtager blomsterforretningen »Tusindfryd«.
Torben Vestergaard, Århus, er ny leder af Cathrinesminde Teglværksmuseum
Skelde Forsamlingshus sat til salg.
Dagli' Brugsen i Egernsund lukker.

April:

3 årgange fra Egersund skole flyttes til Broager.
Kulturminister Brian Mikkelsen på besøg på Cathrinesminde Teglværksmuseum.
Rejsegilde på Vesterdalen.
Røde Kors genbrugsbutik fejrer 10 års jubilæum.
Roger Sibbesen ny formand for Sparekassen.
»Ronja Røverdatter« opføres i Broagersalen.
Sparekassen i Broager har 160 års fødselsdag.
Jesper Lehmann vinder tur til U.S.A. hvor han skal på rumfartsskole.
Syd Job starter firma i Broager.
Guldkonfirmation i Egersund.
Kajakroer druknet ved Vemmingbund.

Maj:

Kulturmåned på Cathrinesminde teglværk (3. maj Peter Langdal - 11. maj Bjørn Nørgaard - 18. maj Kurt Ravn - 23. maj Kjeld Hellingsø).
Frem, H.K. 71 og Egersund Tennisklub holder byfest.
Forsamlingshuset i Skelde sælges til Annette O'Driscoll og forvandles til kultursted.
140 dagplejebørn fra Broager og Egersund til »dyrskue« hos Iwang i Smøl.
Broager konservative vælgerforening fylder 75 år.
Hornes autoværksted godkendt til omsyningsværksted.
Ældre Sagen har anlagt petanguebane ved ringriderpladsen.
Peter Brodersen, skoleinspektør i Egersund starter som økonomisk og administrativ konsulent ved Broager kommune.
Ole Hansen (Smøl) vinder maleri udført af Vibeke Fønnesberg.
Margit Hansen ny dirigent for Sønderborg/Nordborg Brandværnsorkester.
Heinrich Jacobsen (Heine Gas) udsat for røveri.
17. årsskrift fra Cathrinesmindes Venner udkommer.
Børnekulturmåned starter på Cathrinesminde Teglværksmuseum.
Dagplejens dag 2004.
Skoleelever fra Egersund og Broager planter kongeligt træ.
Vognmand Erik Moldt fejrer 40 års jubilæum.

Juni:

Teglværksspillet »Til arbejde - liv eller død« opføres på Cathrinesminde Teglværk.
Ny informationstavle indviet for Gammelmark stillingen.
Udstillingen »Sønderjysk industri« åbner på Cathrinesminde Teglværk
Skelde gymnastikforening har 60 års jubilæum.

Æ Hyt indviet i Skelde.
Parkunderholdning.
Pizzamand Djafari vender tilbage til Møllegade 10.
Spejderne har kræmmermarked.
Petersens tegl leverer sten til opbygning af museum i København.
Grundlovs møde med Kent Kirk ved Bent Have i Dynt.

Juli:

Brand på gården »Stenbæk« i Vemmingbund.
Jørgen Toft, Skelde får 60 års medalje ved ringridningen i Broager.
Blikkenslager Johannes Jensen flytter til Dyntvej 49.
Ringridning i Broager.
Birgit Juhler har 25 års jubilæum i Sparekassen.
Laila Hünersen og Steen Gottlieb bedste danske bueskytter ved VM for juniorer.
Ældresagen inviterer til grillaften i Egersund.

August:

Erik Kornbeck til O.L. i Athen med skydeskiver til bueskytterne.
Stefan Klit Søndergaard ny sognepræst i Broager.
Jes Jacobsens Hotel rives ned.
Ringridning i Brunsnæs.
Fire afrikanske musikere giver koncert i Broager kirke.
Boligforeningen af 1942 overtager ansvaret for administrationen i Broager.
Andelsboligforening.
Ringridning i Skelde.
Idrætsuge i Egersund.
Lykke Christiansen ny administrativ leder af Strandkroen i Vemmingbund.
Rejsegilde på Strandhjem.
Musikfestival på Strandhjem.

September:

Brunsnæs kro lukker efter 356 år.
Henrik Sibbesen, Smøl til handicap OL
Husflid udstilling på Cathrinesminde Teglværksmuseum.
Cirkus Baldoni gæster Broager.
D.C.H. Broager fylder 10 år.
Børnehaven »Himmelblå« har 25 års jubilæum.
Randi Degn, Broagerlands Efterskole Danmarks bedste bueskytte.
518 personer deltager i Gendarmløbet 2005.

Ruth Brandstrup, forstander på Strandhjem i Brunsnæs har 25 års jubilæum.
Egon Weber Paulsen indsat som præst ved Broager kirke.
Frem Egernsund holder loppemarked.

Oktober:

Lars Christensen ny kreditchef i Sparekassen.
Udstilling på Cathrinesminde Teglværk af historiske motorer.
Rugeri i Midtskov ramt af Newcastle disease.
Kurt Müller Pawlowski tidl. Broager udgiver bogen »En lille drengs oplevelser under besættelsen«.
Lokalhistorisk forening for Broagerland starter erindringsværksted.

November:

Rejsegilde på Degnegården.
Skelde gymnastikforening afholder Teater-og Fodboldfest.
Broager Andelsboligforening køber den tidligere Dagli' Brugs i Egernsund.
Det nye Strandhjem indviet.
Rejsegilde på Rendbjergghjemmet.
Værestedet i Broager fylder 5 år.
Erik Bendtsen Egernsund rejst til Yemen for Røde Kors.
Knud Erik Jørgensen, Østergade 10 leverer juletræ til Torvet i Broager.
48 idrætsudøvere hædret af Broager kommune.
Julemarked på Cathrinesminde Teglværk.

December:

Mia Westerdahl ny frisør på Pileløkke 22 i Broager.
Svend Østergaard, Rendbjergghjemmet har 25 års jubilæum.
Benzinrester fundet under Jørgensby.
Ældre Sagen forærer juletræ til plejecentret Vesterdalen.
Smykke- og elektronikfirma flytter til Borberggade i Broager.
Paddehattebump i Dynt fjernes.
Dukketeatret »Svantevit« opfører juleevangeliet i Egernsund kirke.

Karin Flugt Jonasson